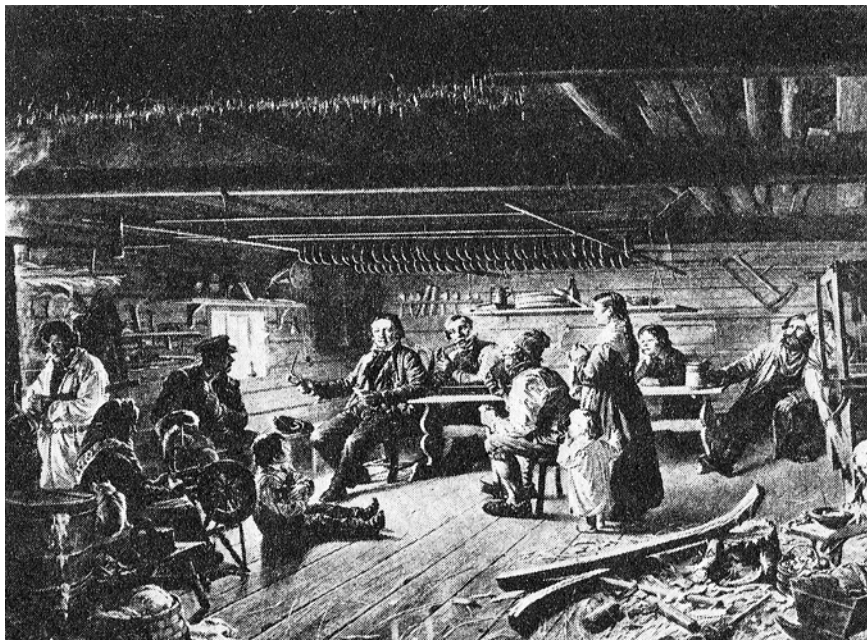

Hem Ljuva Hem

en studie av det sociala rummet

JEANETTE GIMMERSTAM

Lunds universitet
Institutionen för arkeologi och antikens historia
C- uppsats i Historisk arkeologi HT2007
Handledare: Joakim Thomasson

ABSTRACT

Uppsatsen behandlar hur människan har förhållit sig till ljus och värme i bostaden. Detta kommer jag att göra genom att se hur fönster och värmekällor relaterar till olika rum, men jag kommer även att studera hur dessa utformades materiellt. Vidare kommer jag även att undersöka hur människor från olika sociala grupperingar i samhället valde att förhålla sig till ljus och värme. För att se hur människan har förhållit sig till ljus och värme i bostaden kommer jag att använda mig av byggnadsarkeologiska rapporter och planlösningar. Jag har valt att begränsa mig till fem fallstudier belägna i Skåne från olika sociala miljöer och från olika tidpunkter.

Möjligen så styrde ljuset och värmen utrymmets funktion i bostaden. Den centrala eldstaden var antagligen ett viktigt inslag i bostaden, med sina multifunktionella användningsområden, och troligen var det också viktigt att få in så mycket ljus som möjligt i bostaden. Förmodligen så styrdes generellt sett utformningen på eldstäder och fönster efter vilken tillgång man hade till material och kunskap. Införandet av fönster och av en rökfri eldstad i dagligstugan resulterade kanske i ett nytt sätt att umgås och använda sig utav detta utrymme.

Abstract	2
1. Inledning & ämne.....	4
1:1 Syfte	4
1:2 Metod & material	5
1:3 Källkritik	7
2. Ett Kulturhistoriskt sammanhang.....	9
2:1 Aspekter av Skånes & Malmös historia	9
2:2 Stad & Land	10
2:3 Byggnadskulturen	11
Stenhusen.....	12
Bodarna	12
Prästgårdar.....	13
Bondgårdar	13
2:4 Bostadens Rumsindelningar	14
Det Sociala rummet	15
Hushållet.....	16
Summering	17
2:5 Ljuskällor	17
2:6 Värmekällor.....	18
Kakelugnar	18
Spisel	19
Sättugn.....	19
Rökstugor	20
Kupolkök	20
Summering	21
3. Fallstudier	22
3:1 Wowragården	22
Gården	22
Planlösningen	24
Förändringar	24
3:2 Östarp	25
Gården	25
Planlösningen	25
3:3 Jörgen Kocks gård.....	28
Arkeologiska iakttagelser	29
Rosborns planlösning	29
Ljus, Värme & Interiör.....	29
3:4 Liljefeldska huset	32
Planlösning & Interiör	34
3: 5 Västra Vrams prästgård.....	37
Interiör.....	38
Summering	39
4. Analysera mera	40
4:1 Rum	40
Summering	41
4:2 Fönster.....	41
Summering	43
4:3 Eldstäder.....	43
Summering	44
4:5 Tillträdesanalyser av planlösningar.....	44
Summering	49
5. Tolkning av bostäderna	50
5.1 Det sociala utrymmet.....	50
5.2 Tjänstefolket.....	52
5.3 Ljus & Värme.....	52
6 Slutdiskussion	53
Referenser	55

1. INLEDNING & ÄMNE

Vad är ett hem? För många är det en plats där de känner sig trygga och har skapat sig en egen tillvaro. Man skulle kunna säga att ett hem speglar ens personlighet, genom de smakmässiga val man gör för att ge uttryck åt sin bostad. I dagens svenska samhälle är det en självklarhet att man ska ha ljus och värme i sin bostad, men man kanske inte alltid tänker på hur man relaterar till det. Idag har vi ljus och värme i alla rum, förr i tiden var det inte lika självklart. Då kanske det bara var ett rum där man hade ljus och värme under de mörka och kalla vinterdagarna. Detta rum kan då ha varit betydande för hushållet, därför att man troligen utförde alla sina sysslor, och åt och sov i detta utrymme.

Hur man umgicks och var man umgicks är troligtvis också föränderligt genom tiderna. För bara ett par år sedan tog man emot gästerna i ett finrum och köket var oftast inte direkt tillgängligt för gästerna. Idag bjuder man in gäster till och med för att hjälpa till med maten, och det har blivit ett sätt att umgås. Troligtvis relaterade människorna förr olika till sättet att umgås på än vad vi gör idag, men det kan även skilja sig från hushåll till hushåll. Man relaterar också olika beroende på vilka besökare man får. Några är mer familjära och då behandlas dessa utifrån de aspekterna medan man kanske är mer restriktiv mot andra, beroende på besökets karaktär. Detta kan dock vara svårt att avläsa ur bostadens utformning.

1:1 SYFTE

Bostaden avspeglar människan eller människorna som bor där. Vi uttrycker oss genom val av material och konstruktion och detta skildrar våra tankar och handlingar. Rummen definieras utifrån hur vi vill särskilja och sammanföra olika aktiviteter. En betydande aspekt av hur vi gör detta är åtskillnaderna mellan offentligt och privat. Detta mönster har förändrats genom tiderna, vad vi uppfattar som privat och offentligt idag är inte samma som igår. Nya funktioner tillkommer och går, vissa ideal ersätts med andra och bland annat färgar samhället våra val av rumsligt utnyttjande. Uppsatsen behandlar hur människan har förhållit sig till ljus och värme i bostaden.

- Hur relaterar fönster och värmekällor till olika rum?
- Hur utformades ljus och värme materiellt?
- Hur valde människor från olika sociala grupperingar i samhället att förhålla sig till ljus och värme?

1:2 METOD & MATERIAL

Uppsatsens mål är att försöka avläsa bostadens sociala rumslighet, och genom att använda mig av byggnadsarkeologiska rapporter och planlösningar hoppas jag finna svar. Jag har valt att begränsa mig till fem fallstudier av olika sociala miljöer och från olika tidpunkter. Fallstudierna används som utgångspunkt för jämförelser gentemot ett mer generellt formulerat forskningsläge. Det hade varit intressant och se om det rör sig om en relativt likartad utveckling i hela Skandinavien, men för att begränsa mig stannar jag inom de mellersta och de sydvästra delarna av Skåne.

De fem gårdarna som kommer att undersökas är två borgarhus i Malmö; Liljefeldska huset och Jörgen Kocks gård, två bondgårdar, Gamlegården i Östarp i Torna Härad från 1800-talet och Wowragården i Oxie Härad från 1600-talet. Jag har även valt en prästgård, Västra Vrams i Gärd's Härad från 1700-talet, som hade influenser från både stad och land. Jag har valt dessa för att möjliggöra jämförelser lokalt och regionalt. Mina undersökningar kommer att vara koncentrerade kring bostadshuset då det var den del av gården som speglar det personliga mest i form och funktion.

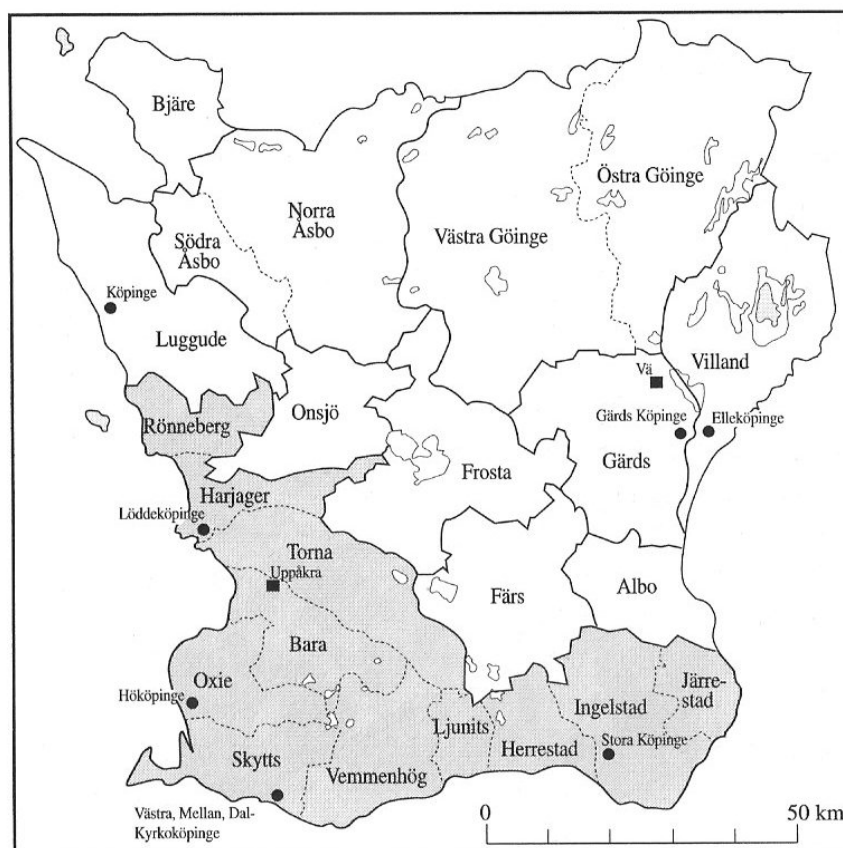

Fig. 1. Skånsk häradskarta (Skansjö 2006:36).

Jag har främst utgått från planlösningarna där jag förutom att ha tittat på de olika rummens placeringar även har studerat hur fönster och eldstäder var utformade, i vilka rum de fanns och hur tillgängliga dessa var i planlösningarna. Planlösningarna har i många fall upprättats på grundval av bouppteckningar och till prästgården av en husesyn från år 1734. Man utfärdade husesyner när prästgårdarna bytte innehavare och då var ett kronoombud, häradshövdingen och ett antal nämndemän närvarande för syneprotokollet. Detta innebar att man granskade gårdens utrymme och noterade utförda reparationer och nybyggnader (Arvastsson 1977:10f).

Jag kommer även att se på fönstrens och eldstädernas utformning. Ett rum har inte bara en praktisk funktion, den har även en estetisk utformning som kan avspegla en hur man förhöll sig till ljus och värme. Det vill säga att den materiella utformningen är betydande både hur man ska känna igen och uppfatta olika typer av aktiviteter och för vilken status dessa aktiviteter har i hushållet. Den spatiala strukturen i en bostad är inte bara funktionellt utan kan även avspegla och forma relationer mellan människor (Hillier & Hanson 1984:1f).

För att urskilja ett disponerande av rumsligt särskiljande och utformande av vissa aktiviteter kommer jag att analysera planlösningarna med hjälp av en tillträdesgraf. Denna analys kommer att hjälpa mig se hur det rumsliga arrangemanget och dörröppningar formar tillgänglighet och rörelse i bostaden. Denna analys gör det möjligt att jämföra olika bostäders offentliga och privata rum, samt hur bostaden kan skapa en relation mellan besökare och invånare (Hillier & Hanson 1984:14f). Analysen visar på graden av tillgänglighet till olika rum; vad som är mest privat och mest offentligt för en besökare. Tillträdesgrafen fungerar på följande vis, genom att ange rummens placering i förhållande till en given utgångspunkt (Hillier & Hanson 1984:147f).

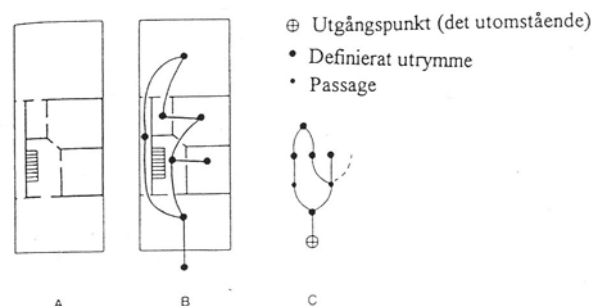

Fig. 2. Principerna för upprättande av tillträdesanalyser, från planlösning till tillträdesgraf ur Foster 1989 (Andersson 1994:23).

Tanken med undersökningen är att analysera rummets praktiska funktioner, såsom de aktiviteter som de var avsedda att rymma, och genom få en uppfattning om rummets status i förhållande till besökare och de som levde i huset. Det gör jag genom att studera hur tillgängliga rummen är, samt hur dessa är utformade. Enligt den postprocessuella arkeologin är grundtanken att den materiella kulturen kan användas aktivt i sociala strategier, men kan också användas för att dölja sociala förhållanden såsom grupptillhörighet, kön och status (Olsen 2003:56) Jag kommer att använda mig av postprocessuell tradition för att försöka förstå materialets symboliska innebörder.

Ett annat sätt att se på bostaden är ur individens perspektiv. Individen har en viss habitus, det vill säga att hon intar en social position gentemot andra individer och utifrån denna positionering gör hon vissa smakmässiga och handlingsmässiga val, såsom val av inredning, kläder och så vidare. Denna position är relativ, men fungerar som åtskiljare gentemot andra individer och grupper (Rosén 2004:19). Handlingsmässiga val är begränsande på grund av att tillgängligheten till material, teknologi och hantverkskunnande. Den materiella kulturen är involverad i relationer mellan människor i sociala strategier, såsom hur en byggnad är placerad, hur man går ut och in, vilka rum får man använda och hur man passerar byggnaden (Rosén 2004:20). Arkeologen James Deetz använde sig av denna struktureringsteori när han undersökte georgianska hus i New England, USA (Olsen 2003:180). Han undersökte förändringen från en kollektiv kultur till en mer individorienterad, genom att avläsa övergången från traditionella till georgianska hus. Han avläste byggnadsstrukturen genom att jämföra de äldre husen med de nya. I de äldre husen befann man sig direkt i kontakt med husens invånare bara genom att passera ytterdörren, medan man i de nya husen istället möttes av en mörk korridor med två dörrar och en trappa. Det gjorde att Deetz tolkade det nya byggnadsskicket som en tydlig avskärmare mellan besökaren och husets invånare (Olsen 2003:182). De gårdar jag kommer att undersöka hade en tydlig rumsindelning och förutom att titta på tillgängligheten i bostaden så är jag intresserad av att försöka urskilja en habitus. Vi är alla människor, oavsett tid och rum, och vi har ett begränsat urval i val av hur vi kan utforma vår bostad.

1.3 KÄLLKRITIK

Kritik som har riktats mot tillträdesanalysen i samband med arkeologiska undersökningar är bland annat att den kan vara svår att använda om det inte går att rekonstruera rumsindelningar eller identifiera dörröppningar i planlösningarna. Det har också påpekats att

analysen inte tar hänsyn till de immateriella gränser som fanns i ett hus såsom aktivitetszoner som relaterade till rang, genus och ålder, vilket gjorde det socialt omöjligt att beträda ett utrymme även om det fysiskt var möjligt (Rosén 2004:105). Gårdarnas planlösningar är rekonstruktioner. Stenhusen i Malmö har inte kvar sina ursprungliga rumsindelningar, men med hjälp utav byggnadsarkeologi och tolkningar av planlösningar på liknande stenhus har man försökt få fram den ursprungliga rumsindelningen. Gamlegården i Östarp och Västra Vrams prästgård nuvarande utseende är rekonstruktioner gjorda utifrån tolkningar av tid typiska planlösningar. Rekonstruktionen av Wowragårdens planlösning är gjort efter en byggnadsarkeologisk undersökning med hjälp av andra liknande planlösningar.

Jag har använt mig utav bostäder från olika tidpunkter eftersom det finns få ursprungliga bondgårdar som är välbevarade och dokumenterade. Enligt Sigurd Erixon kan man dock använda sig av gårdsplaner uppförda innan 1850-talet som material eftersom de troligen representerar en äldre byggnadstradition med rötter i senmedeltid (Erixon 1953:284).

2. ETT KULTURHISTORISKT SAMMANHANG

För att kunna tolka den senmedeltida bostaden, måste man sätta in det i en samtida historisk kontext. Nedan följer en kort genomgång av Skånes och Malmös historia som ger en inblick i hur den politiska situationen såg ut i området. Efter det följer en skildring av ett forskningshistoriskt synsätt på hur man tolkade stad och land under senmedeltiden, som kanske inte stämmer överens med den bild vi har idag. Vidare behandlas även byggnadskulturen, som tar upp skillnader av bostaden i stad och land. Slutligen följer en typologisk genomgång av ljus- och värmekällor.

2.1 ASPEKTER AV SKÅNES & MALMÖS HISTORIA

Skånelagen från 1200-talet berättar om byarnas rättigheter och inte bara den enskilde gårdsägarens rättigheter. Vilket kan tolkas att ett mer kollektivt system har tagits i bruk (Schmidt Sabo 2001:23). Bebyggelser slogs troligen samman på grund av de nya näringsstrukturella omställningarna och ny jordbruksteknik som kan ha krävt nya samarbetsformer (Schmidt Sabo 2001:13ff).

Samtidigt som den omfattande bybildningen i Skånes slättbygder spreds kristendomen och städer började anläggas. Sockenbildningen tog fart under 1100-talet och då anlades också flera av de romanska stenkyrkorna ute på landsbygden (Schmidt Sabo 2005:11ff).

När reformationen tog vid så blev de katolska biskoparnas gods en del av kronans ägor och kyrkor revs. Prästerna blev beordrade att flytta ut på landbygden för att vara nära sin församling (Arvastsson 1977:20ff). De skånska prästerna hade en byggnadsskyldighet som innebar att det fick stå för sina egen uppbyggnad av prästgårdarna. När Skåne blev svenskt efter Roskildefreden 1658, kvarstod byggnadsskyldigheten prästerna hade för sin egen bostad. (Arvastsson 1977:23f).

När kusten kom i fokus förändrades kommunikationerna från att ha varit landknutna till möjligheterna att frakta långväga till sjöss. Ett resultat av dessa nya kommunikationer syns bland annat i sockenindelningen i det omkringliggande landskapet och att stenhus börjar dyka upp i Malmö stad. En stad kunde verka för att skapa en tydlig gräns mellan stad och landskap, ibland till och med av en stadsmur som ett fysiskt gränsobjekt (Anglert 2006:43-47).

Gatunätet kan tolkas vara planerade efter den lätt böjda Adelsgatan som låg utmed den dåvarande sandreveln. Tomterna, mindre gator och gränder var inte likformiga och det framhöllades även av det myller av bodar, trappor, bislag och källarhalsar som existerade i gaturummet (Thomasson 2006:171f). Det rädde troligen även trångboddhet och gathusen

utgjordes till stor del av bodar som användes i yrkessammanhang och som bostäder. Malmö myllrade av hantverkare såsom skomakare, fanns det 1517 tio stycken av, klädehandlare och guldsmeder (Bager 1938:8). Man betalade så kallade fönsterpenningar för att ställa ut varor till försäljning i fönstren. Malmös borgare var dock fria från denna avgift under marknadstiden (Enemark 1961:sp 122).

På 1500-talet utbröt ett inbördeskrig, den så kallade grevefejden, som grundade sig på motsättningarna mellan borgerskapet och frälset (Thomasson 2006.192). De danska borgarna var politiskt aktiva och var de som drev de tidigaste reformatoriska aktiviteterna i Malmö och Köpenhamn. Trots att de förlorade grevefejden så genomfördes reformationen, som kan ha lagt grunden för en förändrad syn på handel och penninghantering vilket i längden gynnade dessa borgare (Rosén 2004:43). Jörgen Kock stod på Kristian II:s sida av fejden, men lyckades ändå vinna den segrande kungen Kristian III:s gunst och återfick sina förlorade titlar. Detta skulle kunna bero på att han bekostade återuppbyggnaden av Malmöhus slott (Björklund 1998:13-17). Troligen användes kungens byggmästare Morten Bussert för ritningarna till slottet, som fungerade både som bostad för kungens länsman och som befästningsverk (Bager 1938:318). Jörgen Kock var även med att skapa ett nytt torg till stadsplanen, lilla torg där man på 1500-talet flyttade den lokala småhandeln (Bager 1938:292).

2:2 STAD & LAND

Ända in i nyare tid var landsbygden där folket bodde, det var endast ett fåtal som var stadsbor (Rosén 2004:9). Från 1000-talet fram tills 1700-talet karaktäriserades Skandinavien av det feodala samhället, där överskottet från bondgårdarna gick till en av staten privilegierad jordägare, kungamakten och kyrkan. Även städerna var förknippade med det feodala systemet då hantverkarna levererade varor och tjänster till de övre samhällsskikten precis som bönderna (Rosén 2004:25fff).

I och med att en mer europeisk marknadsinriktad handel framträdde i de danska städerna under senmedeltiden, ökade den borgerliga självständigheten. Detta kunde ge uttryck i form utav borgmästarämbetet och uppförandet av rådhus, men även borgarnas eget jordbruk fick en större betydelse (Rosén 2004:31f).

Efter agrarkrisen på 1300-talet fanns det fler gårdar lediga och möjligheten för bönderna att förhandla till sig bättre rättigheter var stora, men i några danska områden knöts de hårdare till överheten. Även om de skånska bönderna var tyngda av skatter även efter försvenskningen

så blev det bättre tider under 1500-talet. I och med den ökande internationella handeln med stigande jordbrukspriser till följd kunde bönderna utöka sina inkomster. Detta gjorde att de blev livliga aktörer i stadshandeln och började köpa importerat kläde (Rosén 2004:33-39).

2.3 BYGGNADSKULTUREN

Byggnaderna var under senmedeltiden mestadels uppförda i lokala och regionala material. Korsvirkeshusen var den dominerande konstruktionsformen både i städerna och på landsbygden. Korsvirke och lerklining uppfördes genom att stolpar, som stöddes av uppstaplade så kallade syllstenar, upprestes på varandra till byggnadens halva bredd. Väggarna bestod av stolpar som bildade fack där halm invreds inuti och sedan kletades med lera (Minnhagen 1973:34ff).

Fig. 3. Korsvirkeshuskonstruktion som visar hur fack och bindningar kan ha sett ut på senmedeltiden (Bager 1938:345).

Nedan följer en kort genomgång av olika hustyper, närmare bestämt stenhus, bodar, prästgårdar och bondgårdar. För varje hustyp beskrivs byggnadskonstruktioner, planlösningar och tillkomstförhållanden.

STENHUSEN

Fastigheter i städerna under medeltiden betecknades antingen som gårdar eller bodar, som kunde tillhörda en större gård (Bager 1938:40). Gaturummet i de medeltida städerna hade inga raka fasadlinjer, utan utbyggnaderna mot gaturummet formades efter människorna och av platsen. Byggnaderna i städerna skapades både av en byggnadsmästare och av beställaren, vilket ledde till att även om byggnadsutformningen av bostäderna var likartade så hade alla hus ett uttryck av individualitet (Thomasson 2006:172-180).

Man skulle kunna hävda att trots de senmedeltida inslagen i Jörgen Kocks och Jacob Nickelsens gavelhus, så hade de troligtvis tydliga influenser av renässans. Under 1500-talet uppfördes tegelhus av borgerlig karaktär som efterstävade symmetri. Detta kan man bland annat urskilja på Liljefelds hus och Malmöhus slott genom deras parvis grupperade fönster på bottenvåningen (Bager 1967: 76ff).

Vissa gårdsbeskrivningar från 1600-talet, av en rad hus av enhetlig typ, kan möjligen ge oss en idé hur rumsindelningen var under medeltiden. Bottenvåningarna borde ha haft en stuga mot gatan samt kammare och kök bredvid varandra, men när det gäller hörnhusen kunde detta skilja sig åt. De övre våningarna tros ha haft två salar eller kamrar. Husen hade stora fönster ut mot gatan och de uppvärmdes från köket av en stor eldstad, medan sättugnarna förmedlar värmen till angränsande rum. Man hittar ofta även en eldstad i hörnhusen där kammaren skiljde köket från stugan (Bager 1938:280).

BODARNA

Begreppet bod i de danska och skånska städerna verkar ha haft en multifunktionell betydelse, då i form som bostad, handels- eller hantverksbod. Vad som förenar dessa åt under begreppet bod är att de är hyrda. Under 1500- och 1600- talet finns det belägg för att sammanbyggda byggnader kunde vara flerbostadshus, i form av rad- och dubbelhus. I Malmö fanns under 1500-talet ett stort antal uppförda flerbostadshus, i de flesta fall av radhus. Dubbelhus bestod av två lägenheter, med egen ingång, som hade placerats spegelvänt i förhållande till varandra. Radhus är istället flera lägenheter i rad efter varandra placerade som en sammanhängande enhet (Johansson 1987:33f).

Bodarna kunde bland annat vara byggda i både korsvirke- eller stenmaterial (Johansson 1987:41ff). Planlösningarna kunde vara varierande och alla inrymde troligen inte en bod med handelsverksamhet. Möjligen var många av bodarna byggda i enkel stil, med kanske bara ett rum, men detta kunde variera och vissa hade antagligen fler rum. Tillkomstförhållandena var också varierande och bodarna kunde kanske användas som tjänstebostäder eller bostad till upphovsmannen/kvinnan (Johansson 1987:54).

PRÄSTGÅRDAR

Utvecklingen av prästgården gick från enkla och oregelbundna gårdsanläggningar under medeltiden, till att bli firsidiga sammanhängande gårdar på 1600-talet. På 1700-talet öppnades de upp igen för att ett trädgårdsideal växte fram, där trädgården fungerade som ett representativt utrymme. Innan husesynen på 1700-talet var det troligen vanligt att prästgårdarna hade en utbyggd farstu, men den försvann med tiden (Arvastsson 1977:35-43). Detta skulle kunna bero på att de skånska prästerna på 1700-talet tog avstånd från den agrara byggnadsmiljön, genom att sträva efter en borgerlig byggkonst (Arvastsson 1977:68)

Byggnadsmaterial och teknik skulle relatera till ortens byggnadsskick (Arvastsson 1976:153f).

En specialförordning, även kallad salsbyggnadsplanen, gällande byggnadskonstruktionen av de skånska prästgårdarna infördes år 1734. Den gjorde gällande att en prästgård ska bestå av en större stuga eller sal, en dagligstuga, en sängkammare, en studerkammare, en större och en mindre gästkammare, ett kök, en spiskammare, en källare och ett brygghus. Sedan tillkom troligtvis också ladugårdshus och andra uthus (Arvastsson 1976:153f).

BONDGÅRDAR

Efter 1734 års lag skulle husesyn också hållas vart tredje år på de skånska bondgårdarna, men redan 1789 började man tänja på lagen och husesynerna blev mer sporadiska (Minnhagen 1973:15). På landsbygden var det antagligen annorlunda byggnadsförhållanden än i städerna. Det fanns visserligen en beställare, men dessa medverkade tillsammans med ortens befolkning i själva byggandet, istället för att anlita en byggmästare (Minnhagen 1973:35).

I bondens bostad blev planlösningens utformande bestämt av byggnadens konstruktion, som i sin tur bestämdes av det byggnadsmaterial som fanns tillgängligt. Husets bredd var avgörande för bärigheten hos de bjälkar som håller upp takstolen. Byggnadsmaterial var oftast det som gick att finna i trakten (Minnhagen 1973:34ff).

Den skånska bondgården bestod av fyra längor med logar och fähus placerade ut mot gatan, och själva bostaden var tillbakadragen längst från gaturummet (Erixon 1953:290ff). De skånska bondgårdarna låg placerade i solrätt läge, det vill säga i öst-västlig riktning. Ett så kallat undantag, en slags bostad för gårdens tidigare ägare, kunde också finnas i anknytning till bostadslängan. Gården kunde även vara uppdelad i två enheter med var sin brukare i ett så kallat dubbelbruk (Minnhagen 1973:27ff). Den skånska gårdens rumsindelning i bostadsdelen kan på 1700-talet ha innehållit stuga, förstuga, torvhus, loge, ladugolv och brygghus (Minnhagen 1973:95).

2.4 BOSTADENS RUMSINDELNINGAR

Bostaden var oftast indelad i olika rum med olika funktioner. Vissa typer av rum gick att finna i alla bostäder medan andra kan förekomma bara hos en eller några typer av bostäder. Det är lättast att finna olika rumstyper i det skriftliga materialet från städer, medan landsbygdsomnämmanden är färre. Det är svårt att finna skriftliga uppgifter om stenhusens rumsindelningar från 1500-talet. De uppgifter som tillkommer under 1600-talet är svåra att använda eftersom husen kan ha genomgått en del förändringar från den tiden de uppfördes (Bager 1938:37). Det finns dock vissa gårdsbeskrivningar, från 1600-talet, av en rad hus med enhetlig typ som kan ge oss en idé om hur rumsindelningen kan ha varit under medeltiden (Bager 1938:280).

I det äldre skriftliga materialet från Malmö omnämns följande rumstyper (Bager 1936:23-47):

- Förstugan var ett rum som troligen utgjorde entrén i större borgarhem under 1500- och 1600-talet.
- Sängkammaren var ett rum som troligen innehöll en sängalkov eller ett sängskåp och detta rum var troligen inte så lättillgängligt för en besökare.
- Stugan kan även kallas dagligstuga och var den centrala samlingsplatsen i familjens vardagsliv.
- Kammaren kunde antagligen fungera som ett tilläggsutrymme för stugan, men den kunde även ha en övernattningsfunktion.
- Salen var troligen avsedd för fester och var oftast det största utrymmet i huset.
- Loftet hade möjligen funktionen som magasinutrymme.
- Källaren kunde man nå från gatan, men även från gården, och den låg i anknytning till boden och köket.

- Köket låg antagligen i en gårdslänga i anknytning till bostadslängan och det var här spis och skorsten var placerade.
- Spiskammaren låg i anslutning till köket och användes som matförråd.
- Privet är en slags inomhustoilet.

En särskild sängkammare för husbonden var ovanligt och det var inte förrän i början av 1800-talet som bonden ville ha ett privat utrymme. Pig- och drängkammare var också ett fenomen som dök upp på 1800-talet, och innan dess kan drängen ha sovit på höloftet eller dylikt. Rum i bondgårdarna, som sommarstuga, kisthus och sal, börjar nämnas i synematerialet först på 1700- och 1800-talet (Minnhagen 1973:61-70). Bondgårdens rum kunde delas in i avdelningar med olika funktioner (Minnhagen 1973:46f):

- Köksavdelning som innefattade kupolkök, kök och brygghus.
- Sovavdelning såsom dagligstugan, pigkammaren, gästkammaren, härbärgets och sommarstugan.
- Matavdelning såsom dagligstugan och folkstugan.
- Förvaringsavdelning med benämningar som härbärke, sommarstuga, källare, kisthus, spiskammare och sal.
- Representationsavdelning där sal, kammare och studerkammare kan ha varit inkluderat.

De benämningar som följer i uppsatsen kommer att vara; förstuga, sängkammare, dagligstuga, kammare, sal, loft, källare, kök, kupolkök, brygghus, spiskammare, pigkammare, gästkammare, sommarstuga, folkstuga, kisthus och studerkammare. De olika benämningarna på rum kan ha haft olika funktioner beroende på om de figurerade i en stadsmiljö eller i en agrarmiljö.

DET SOCIALA RUMMET

Dagligstugan och salen var de rum som man skulle kunna benämna som sociala rum där människorna samlades för att till exempel arbeta, umgås och utföra andra gemensamma aktiviteter.

Dagligstugan förknippades i första hand med olika uppvärmningsmetoder. I skriftliga källor dyker ordet upp både i det sydtyska alpområdet och Skandinavien under 1000-talet. När den rökfria stugan infördes så ändrade den huvudkaraktär. Den centrala eldstaden flyttades till köket och rökhålet i taket ersattes med fönster (Stoklund 2003:24ff).

Prästgårdens dagligstuga låg alltid riktad mot gårdsplanen och dess fönster hade söderläge som var rekommenderat för vinterbruk. Uppdelning av dagligstugan och den nya benämningen folkstuga under 1700-talet kan ses som en början på social differentiering (Arvastsson 1977:45ff).

Dagligstugan i de skånska bondgårdarna var tills långt fram på 1800-talet det enda rum som kunde värmas upp. Detta rum tjänade som mat och sovrum och var det största rummet med två eller tre fönster som vette mot gårdsplanen. Sättugnssystemet kan man finna hos välbärgade bönder redan på 1700-talet, men vanligast var det att kökseldstaden med bakugnen var placerad i stugan och inte i ett anslutet rum. På 1800-talet kunde man finna väggprydnader bestående av vattenfärgsmålningar på papp i dagligstugan (Minnhagen 1973:57f).

Salen, som tillkom på 1700-talet i prästgårdarna, var en borgerlig företeelse som inte fanns hos bönderna (Arvastsson 1977:59). Fönstren placerades symmetriskt, med två stycken på vardera sidan av rummet och i vissa fall sattes även en glasdörr ut mot trädgården. Salen hade, till skillnad från bondens sommarstuga, mer en funktion av finrum, med sina väv- och papperstapeter (Arvastsson 1977:64fff).

HUSHÅLLET

En viktig distinktion när man diskuterar byggnaderna och deras uppdelning i relationerna mellan stad och land är att man måste inbegripa de olika medlemmarna i ett hushåll. Dessa kan åtskilja sig genom ålder, genustillhörighet och relationen till hushållets föreståndare. Ett hushåll kan bestå av mannen och hustrun med sina släktingar, men även pigor och drängar med sina släktingar (Rosén 2004:99).

Hushållsstrukturen under medeltiden kunde vara svår att greppa då variationen var stor och kulturellt betingad. I agrarhushåll kan man säga att familjen bestod av mellan fyra till sex personer och tjänstefolket var inräknad i familjeekonomin (Gaunt 1983:86f). Familjer anställde oftast drängar och pigor när barnen var för små för att hjälpa till. I de högre samhällsklasserna kunde tjänstefolket ibland vara fler i antalet än själva familjen. Inom dessa klasser hade också tjänstefolket en lägre status än vad de hade i det agrara samhället. Visst kunde det finnas tillgivenhetsband mellan arbetsgivare och arbetstagare, men de hade aldrig samma ersättning som herrskapsfolket (Gaunt 1983:87f). I Skåne var det vanligare med dubbelbruk än att den skånska bonden tog hjälp av tjänstefolk. Två familjer kunde leva på samma gård, bruka samma gjord och äga redskapen tillsammans. Man kanske delade dagligstuga, men varje familj sov enskilt då de skånska gårdslängorna hade många rum (Gaunt 1983:99f).

SUMMERING

Om man tittar på de olika byggnadskulturerna kan man se vissa skillnader och likheter. Både bondgårdarnas och prästgårdarnas bostadslänga var oftast tillbakadragen från bygatan och längor var placerade som en fyrkant runt en gårdsplan. Det skiljer sig ifrån stadshusen som oftast placerade utmed gatan. En annan skillnad mellan stad och land kunde vara att byggnaderna i städerna var utförda av en byggnadsmästare och bondgårdarna uppfördes i huvudsak av hantverkskunniga bönder. Även fönstren skilde sig åt i dessa byggnadskulturer, man kan säga att bondens bostad låg möjligen åt syd-östlig riktning och fönstren var troligen placerade åt detta håll, medan stadsgårdarna hade fönstren placerade mot gatan. Bondgårdarna och prästgårdarna var troligen placerade åt sydöstlig riktning för att få utnyttja det mesta av ljuset medan stadshusen antagligen fick anpassa sig efter stadens gatunät.

Likheter som man kan hitta mellan de båda byggnadskulturerna är bland annat korsvirkeskonstruktioner som går att finna både i städerna och på landet. Man kan möjligtvis även finna flerfamiljshushåll både i staden och på landet då i form av så kallade dubbelhus och dubbelbruk. Förstugan inne i husen verkar vara ett återkommande fenomen både i staden och på landet. Även den uppvärmda dagligstugan är ett utrymme som man finner i de flesta hushåll, men utrymmets funktion verkar skilja åt mellan de olika miljöerna. I stadshusen och prästgårdarna verkar detta utrymme varit ett mer privat tillhåll för familjerna, men som i bondgården verkar ha varit ett multifunktionellt utrymme där man sov, arbetade och tog emot gäster. Dagligstugan hos bondgårdarna värmdes troligtvis upp direkt av den centrala eldstaden, medan prästgårdarnas och stadshusens dagligstuga uppvärmdes med hjälp av sättugnssystemet. Tjänstefolket sågs troligen som en del av familjen i bondgården medan de i städerna och på prästgårdarna var mer socialt distanserade från sina arbetsgivare.

2:5 LJUSKÄLLOR

Det danska ordet för fönster är vindue, som härstammar från orden vindauga och vindöje, vilket står för en öppning som ger bostaden ljus och luft. Beteckningen syftar på en särskilt utformad öppning med genomskinligt glas (Johannsen 1976:sp102). Fönstret kan vara ett resultat av flyttningen av eldstaden från centrala delen av rummet till ett hörn. I och med flyttningen försvann det centrala takhålet där ljuset kan ha sipprat in. Man har hittat fönsterglas från senmedeltiden i det arkeologiska materialet, och de skriftliga källorna benämner fönster så tidigt som början på 1600-talet (Stoklund 1969:63).

Borgarhusens fönster i Malmö var troligen försedda med små blyinfattade rutor som kunde vara ordnade i rutverk eller kryssverk. Rutverken kunde bestå av tio hela rutor och kryssverken av tio hela rutor och tolv halva rutor. Glaset hämtades antingen från Tyskland, eller Frankrike. Det tyska hessiska glaset var lite billigare än det franska. För varje fönsterpar fanns utvändiga fönsterluckor som troligen var stängda under nattetid. Ovanför huvudentrén hade man troligen kikfönster så att man kunde se vem det var man släppte in, och liknande fönster fanns oftast också vid köksingången (Bager 1936:24-29). I Malmö var det gamla apoteket Lejonet ett korsvirkeshus som troligen uppfördes i slutet av 1500-talet. Vad som var anmärkningsvärt med detta hus var, förutom att det var ett trevåningshus, att det verkar ha funnits påkostade fönster i alla fack på bottenvåningen (Bager 1971:332f).

Glasfönster var en ovanlig förekomst i de skånska bondhemmen fram till början av 1600-talet, då rikare bönder införskaffade sig målade glastrutor (Erixon 1953:342). När dagsljuset inte räckte till fanns det alternativa ljuskällor att använda, såsom bloss, facklor, lysved, enklare lampor och inte minst eldstaden (Eriksson 1983:113f).

2.6 VÄRMEKÄLLOR

Ordet ugn var uttryck för en eldstad som var stängd och där eldningen skedde i ett utrymme genom en speciell öppning. Denna eldstad kunde värma upp flera utrymmen (Hertz 1975:sp258). Det fanns olika sorters värmekällor. Bland annat fanns det en eldstad i Skåne som kallades för öppen skorsten, och var en vidgad skorsten som en vuxen person kunde stå inunder (Vide 1984:26). Eldstaden hade olika funktioner, såsom matlagningshärd, bakugn, och kölna. Biläggargugnen, även kallad sättugn, som var ansluten till kökseldstaden, värmdes upp stugan (Minnhagen 1973:47). Eldstäderna kunde eldas med ved av olika slag, grenar och ris, torv, samt stenkol (Vide 1984:30ff). Detta kapitel kommer att ta upp olika typer av värmekällor och beskriva dess utformning och funktioner.

KAKELUGNAR

Kakelugnar kallades för pottugnar efter de pottliknande lerkupor de var uppbyggda av medan de ugnar som faktiskt kallades för kakelugnar i själva verket var järnspisar eller järnugnar (Vide 1984:27f). Pottugnarna ersattes senare av bildkakel med en stor variation av scener bland annat ur bibeln och historien, men även porträtt av kungar och drottningar samt folklivsscener. Dessa kan man hitta även i enklare boningar, men de allra fattigaste fick nöja

sig med kakelugnar av takplattor (Bager 1938:360). Kakelugnen fungerade ungefär som en sättugn, det vill säga att den värmdes upp från en central eldstad i ett närliggande rum (Kristiansen 2003:261).

SPISEL

En spisel kan man säga var en stor, hög skorsten som hade eldstadsfunktioner samlade omkring sig till ett enda stort komplex. I stugan fanns i ena hörnet en stor öppen härd anknuten till skorstenen och på andra sidan fanns en annan eldstadsöppning som vette mot brygghuset. Vid härden i stugan kunde det finnas en luckförsedd nisch som användes till matlagning (Nilsson 1984:44).

SÅTTUGN

En sorts järnugn som var mycket vanlig i södra Sverige kallades för sättugn. Sättugnen bestod av sammanfogade gjutna järnplattor, ofta dekorerade med religiösa reliefbilder, och den eldades från den öppna spisen i köket genom en öppning i muren. Det fanns även olika varianter av sättugnen. Dels den så kallade vindugnen, som eldades inifrån stugan genom ett par luckor där bränslet lades in, och dels skåpsugnen, som var en slags sättugn med ett mellangolv mitt över eldstaden med luckor till den ugn som bildades ovanför (Vide 1984:27f). Dessa järnkakelugnar börjar dyka upp hos de mer förmögna hemmen på 1500-talet och betraktades länge som tecken på hög status (Bager 1938:360). Sättugnsystemet infördes före medeltidens slut i städerna, och var betydligt ovanligare på landsbygden (Erixon 1953:329).

Fig. 4. Sättugn med värmeskåp (Vide 1984:31).

RÖKSTUGOR

Rökstugor fanns kvar ett stycke in på 1800-talet och var ett utrymme med eldstad formad som en ugn utan skorsten. För att få ut röken öppnade man dörren och den rök som inte gick ut där försvann upp på vinden. Resterna av kolen lade man i en grop i lergolvet för att bibehålla värmen. Rökugnen var placerad i förstugan och genom en öppning i eldstaden in till stugan värmdes man upp den ugn som var placerad där. (Nilsson 1984:34ff)

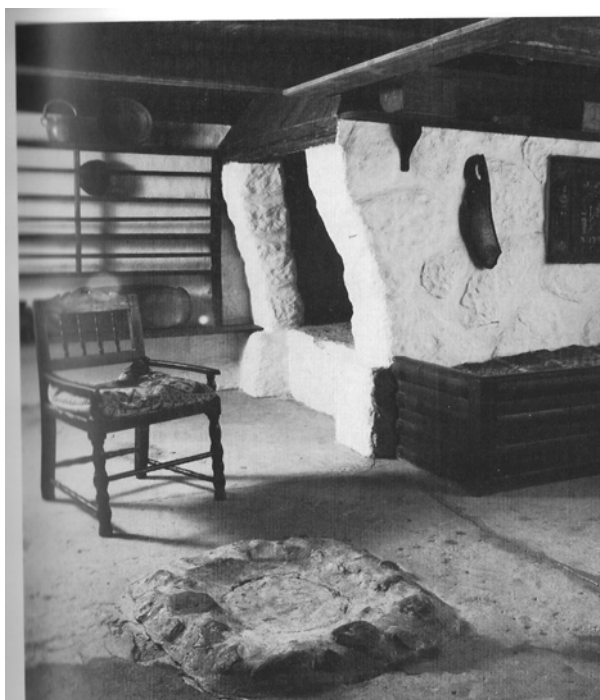

Fig. 5. Huarödsstugans rekonstruerade rökugn (Nilsson 1984:37).

KUPOLKÖK

Denna stora eldstad har varit allmänt förekommande i sydvästra och mellersta Skånes bondgårdar alltifrån 1700-talets början och fram emot slutet av 1800-talet. Införandet av skorstenen på landet kunde ske från centraldirigering såsom genom bestämmelser i 1734 års lag (Nilsson 1984:39f). Kupolköket, var byggt som ett rum och all eldning som förekom i huset sköttes här. Maten tillagades på de låga eldpallarna längs väggarna, bakugnen uppvärmdes av spisen och genom hål i ena väggen höll man fyr i sättugnen i dagligstugan. I den andra väggen kunde det finnas öppningarna till brygghusgrytan och värmeugnen som stod i köket, som även de värmdes upp från denna stora eldstad.

Fig. 6. Eldstad i Östarps Gamlegård (Nilsson 1984:41).

SUMMERING

Glas till fönsterrutor importerades troligen från Europa och var vanligare hos borgarna än hos bönderna. Fönstren var ej den enda ljuskällan utan man använde även bloss, facklor, lysved, enklare lampor och inte minst eldstaden för att lysa upp hemmet.

Det fanns olika sätt att värma upp husen på och det fanns flera varianter av eldstäder. Spisel, rökugn och kupolkök går ut på ungefär samma princip, nämligen en stor härd ansluten till en skorsten. Kakelugnarna och sättugnarna har varit anslutna till dessa stora eldstäder på något vis och sedan fungerat som uppvärmare till anslutna rum. Kakelugnarna och sättugnarna fungerade som uppvärmare utan rök och var oftast dekorerade med bland annat religiösa motiv.

3. FALLSTUDIER

Nedan följer en bakgrundshistorik om de fem gårdarna, som kommer att utgöra underlag för den fortsatta diskussionen om hur man förhöll sig till ljus och värme. Wowragården är en bondgård som ligger fem kilometer utanför Malmö och den var ursprungligen ett hemman till Torups slott. Gamlegården i Östarp ligger mellan Veberöd och Sjöbo på den sydväst-skånska risbygden och från början var även denna gård ett hemman. Jörgen Kocks gård och Liljefeldska gården i Malmö är de stenhus som kommer att undersökas i denna uppsats. Prästgården i Västra Vram är i förhållande till de andra gårdarna avsidet beläget i de mellersta delarna av Skåne.

3:1 WOURAGÅRDEN

Gården som ligger i byn Södra Sallerup, omkring 5 km utanför Malmö, har anor ifrån Skånes danska tid (Andersson 1984:89). Byn ligger i Södra Sallerups socken och har genom århundradena brukat jorden i omgivningarna och haft detta bruk som viktigaste inkomstkälla (Eriksdotter 1990:11). Gården benämns i jordrevningsprotokollet från år 1671 som ett Kronohemman till Torup, där Anders Hansson står som brukare, och senare betecknas den som hemmanet nr11 Sallerup i Malmöhus läns jordebok från 1688, där den svenska hemmansnumreringen är inskriven (Andersson 1984:91). Kronohemman var en fastighet på jord ägd av kronan vars innehavare, i en del fall, erhöll frihet från grundskatt som ersättning för att de utrustade och försörjde en krigsrustad ryttare (Nationalencyklopedin, *Kronohemman*).

När byn skiftades enligt enskiftesreformen år 1805 förändrades bystrukturen. Från att gårdarna hade legat intill varandra utmed bygatan flyttades de flesta nu ut i bymarkerna. Vissa nybyggda eller väl bibehållna gårdar med trädgårdar och andra nyttiga anläggningar kunde skonas från utflyttning. Wowragården var en gård som skonades och fick ligga kvar på sin gamla plats i byn (Andersson 1984:97).

GÅRDEN

Wowragårdens består idag av fyra byggnader som omringar en kullerstensbelagd gårdsplan. Gården har genomgått en del om- och tillbyggnader, men har ändå kvar mycket av sin ursprungliga karaktär (Eriksdotter 1990:18). Den byggnad där det gjorts flest förändringar, och där inte så mycket av det ursprungliga finns bevarat, är den södra längan. Bland annat

finns inga av de ursprungliga gavlarna kvar. Väggarna är idag av korsvirke och fasaderna är uppbyggda på syllstenar, vilket överensstämmer med den ursprungliga traditionen (Eriksdotter 1990:28). Byggnaden är på traditionellt vis placerad i östvästlig riktning (Eriksdotter 1990:35). Bostadshuset har vid tiden kring skiftet fått en tillbyggnad i korsvirke, som börjar i väster och är åtta fack lång. Denna tillbyggnad har sannolikt varit uppdelad i tre ungefär lika stora rum (Eriksdotter 1990:53). Då det ej finns någon rekonstruerad fasadritning är det svårt att bedöma antalet fönster, och hur dessa var utformade.

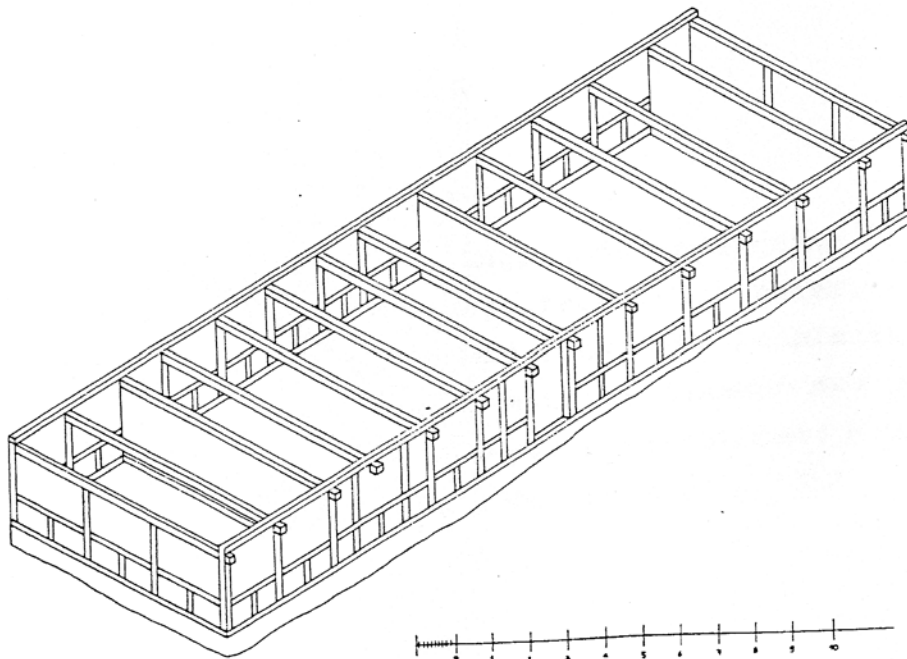

Fig. 7. *Rekonstruktion av bostadslängans planlösning och korsvirke i skala 1:200 (Eriksdotter 1990:45).*

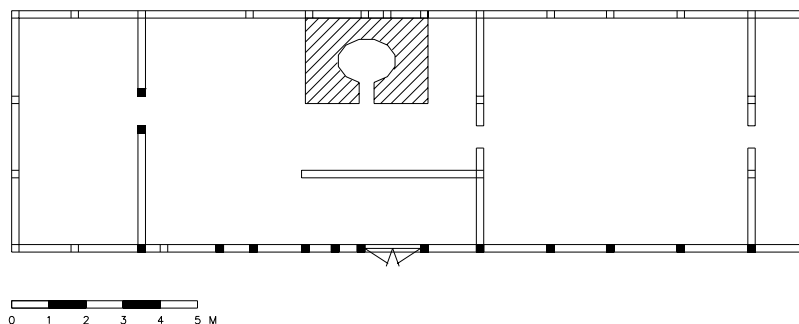

Fig. 8. *Rekonstruktion på Wowragårdens planlösning i skala 1:200, efter underlag ifrån Eriksdotters byggnadsarkeologiska undersökning.*

PLANLÖSNINGEN

Rekonstruktionen av bostadslängans planlösning, och av korsvirket, gjordes av Gunhild Eriksdotter. Hon har utgått från byggnadens varierande fackbredd och från planlösningar från andra typliknande gårdar i närliggande områden. Bostadshuset var troligen ursprungligen indelat i fem utrymmen. Det östligaste utrymmet var troligen på två fack och fungerade möjligtvis som pigkammare. Nästa utrymme bestod av sex fack och var möjligen en kombination av kök, brygghus och förstuga. Brygghuset tog upp de första tre facken av utrymmet. Köket, med en öppen spis, tog tillsammans med förstugan upp de nästa tre facken. Det är troligt att det funnits en skiljevägg mellan förstugan och köket. Kökets öppna skorsten var belägen vid ytterfasaden. Nästa utrymme var fyra fack brett och fungerade troligen som dagligstuga. Det sista facket i väster användes möjligen som kisthus. Hypotesen att dagligstugan låg i väst grundar sig på att storleken i det östra utrymmet är större än det västra och kan därmed ha haft plats för fler funktioner (Eriksdotter 1990:31). Kisthuset i väst, som var ett fack brett, var troligen ett förrådsutrymme, då det till synes var för litet för någon att sova där. Det östligaste utrymmet var på två fack brett och låg i anslutning till köket, därför är det möjligt att pigan sov där. Anledningen till att brygghuset och köket låg i anslutning till eldstaden var troligen för att det var praktiskt att ha tillgång till eld vid matlagning och liknande sysslor.

FÖRÄNDRINGAR

I bouppteckningen från år 1832 finns en viss antydning om rumsindelning i bostadshuset och då hade planlösningen förändrats (Eriksdotter 1990:50fff). Ett stort fyrkantigt utrymme benämns som sommarstugan, och var placerat på bostadshusets västra gavel med fönster på alla tre sidor och dörr ut till trädgården. En säng var placerad där, men användes troligtvis endast av tillfälliga nattgäster eftersom utrymmet saknade eldstad. Utrymmet intill var ett mindre rum försett med en järnugn. Detta utrymme, som benämns kammaren, upptog en halv bredd mot trädgårdssidan. Stugan gick över hela bostadshusets bredd och hade fönster åt såväl trädgårds- som gårdssidan. I stugan fanns också en sättugn. Där hade familjemedlemmarna sina sovplatser, men man åt också sina måltider där. Köket och förstugan var troligen placerade på motsatt gavel i förhållande till sommarstugan (Andersson 1984:100f).

3:2 ÖSTARP

Östarps Gamlegård står att finna i Everlöv, en gammal kyrkby i Torna härad. Gården är en vitkalkad halmtäckt korsvirkesgård, som ligger i en ravin utmed Romeleåsen. Gården är återställd såsom den var innan den moderna tiden satte sina spår. Gården har rekonstruerats och inretts enligt gammal sed, och det sedan länge bortställda möblemanget är återanvänt (Karlín 1924:7-11). Gamlegården har återfått sin gamla karaktär såväl till det yttre som det inre. Bland annat har man ersatt brädgolvet i daglig- och sommarstugan med lergolv och dragit väck det påklustrade takpappret från loftet och från vindarna (Karlín 1924:41).

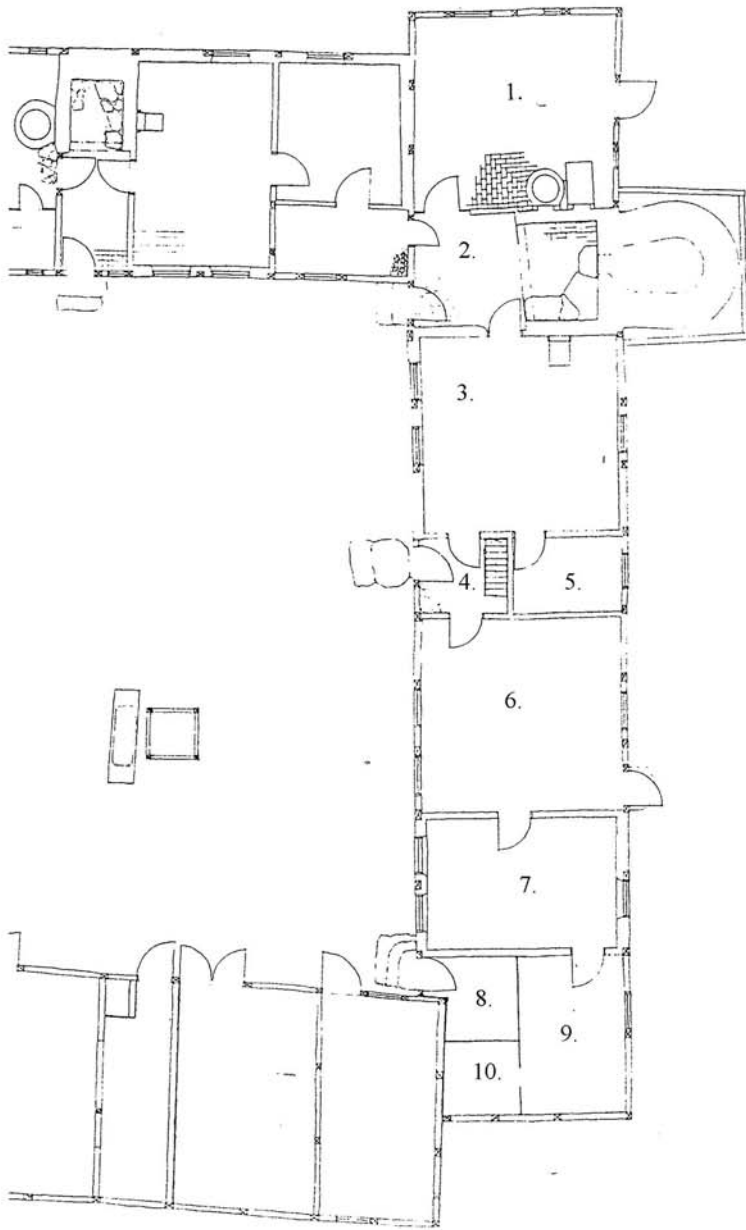
GÅRDEN

Östarps Gamlegård har precis som Wowragården anor från Skånes danska tid. I 1688 års jordebok står Niels Christensson som ägare till nr 1, som är Östarps Gamlegård samt som ägare till nr 2 (Karlín 1924:22f). Förutom dessa två hemman ägde Christensson även en mölla samt tre gathus, av vilket den ena var ryttarstugan (Karlín 1924:22f). Slutsatsen att gårdens ägare var välbärgad kan man dra om man ser till vad han ägde. Den franska trädgårdsanläggningen, med de ännu bevarade buxbomsträden, som Generalauditör Jakob Lagercrantz anlade under sin tid som ägare på 1700-talet, vittnar även detta om att gården troligen tillhört välbärgat folk (Karlín 1924:25f). År 1831 besiktigades själva gårdarna. Man konstaterade då att bostadshuset var av korsvirke av ekstolpar, klinade fack och med halmtak i gott skick. De tre med sammanbyggda uthuslängorna var uppförda i samma byggnadssätt som bostadshuset och var även de i gott skick. Under denna tid har bostadshuset även blivit tillbyggt i väster (Karlín 1924:30f). Östarp brann ner år 1810 men återuppbyggdes året därpå. I samband med detta uppfördes ett stort kupolkök (Nilsson 1984:42). In mot gården finns det sex fönsterpar i rutverk, medan det mot södersidan finns fem stycken fönsterpar som också är i rutverk. Troligtvis har den inre planlösningen styrt fönsterplaceringen, då fönstren ej är jämnt utplacerade.

PLANLÖSNINGEN

Gamlegården i Östarp bestod av fyra längor och bostadshuset låg på traditionellt sätt i söder. Planlösningen visar på tio utrymmen i bostadsdelen. I det östligaste (1) utrymmet fanns ett rum med två gavelfönster och två fönster åt söder. Detta utrymme hade även en eldstad

och var förmodligen ett brygghus. Nästföljande (2) utrymme bestod av det stora kupolköket, som inte hade några fönster men däremot en dörr ut mot gårdsplanen. (3) Utrymmet därpå

GAMLEGÅRD - ÖSTARP 1:3
GAMLEGÅRDEN - PLAN
941022
Rebecka Gunnarsson

Fig. 9. Planlösning över Gamlegårdens bostadsdel i södra längan, av Rebecka Gunnarsson.

hade tre fönster, ett mot söder och två mot gårdsplanen. Möjligen fungerade detta utrymme, med sin eldstad, som dagligstuga. De två följande utrymmena låg bredvid varandra på bredden. Det ena (4) utrymmet, med dörr till gårdsplanen, var antagligen förstugan. Det andra (5) utrymmet hade ett litet fönster och skulle kunna ha varit ett kisthus. Nästa (6) utrymme hade ingen eldstad, men tre fönster varav två mot gårdsplanen, och en dörr mot trädgården. Detta utrymme skulle kunna vara sommarstuga och härbärge eftersom det finns flera fönster med ljusinsläpp och att det finns en utgång till trädgården. Följande (7) utrymme hade ingen eldstad. Detta skulle kunna vara pigans utrymme då det hade tre fönster, varav två var mot gårdsplanen, och skulle kunna indikera att hon hade koll på om det kom några gäster. De två västligaste utrymmena ligger bredvid varandra i bredd. Det ena (8) utrymmet hade en dörr mot gårdsplanen och det andra (9) hade ett fönster mot söder. Det är osäkert vad de två utrymmena hade för funktion. Det sista (10) utrymmet har bara en ingång och inga fönster. Dessa tre utrymmen har troligen haft någon slags förrådsfunktion på grund av att två av dem var fönsterlösa och de var relativt små för att haft någon mer betydelsefull funktion. Även den västra längan bör ha utnyttjats till boende då det fanns en central eldstad placerad i denna byggnad.

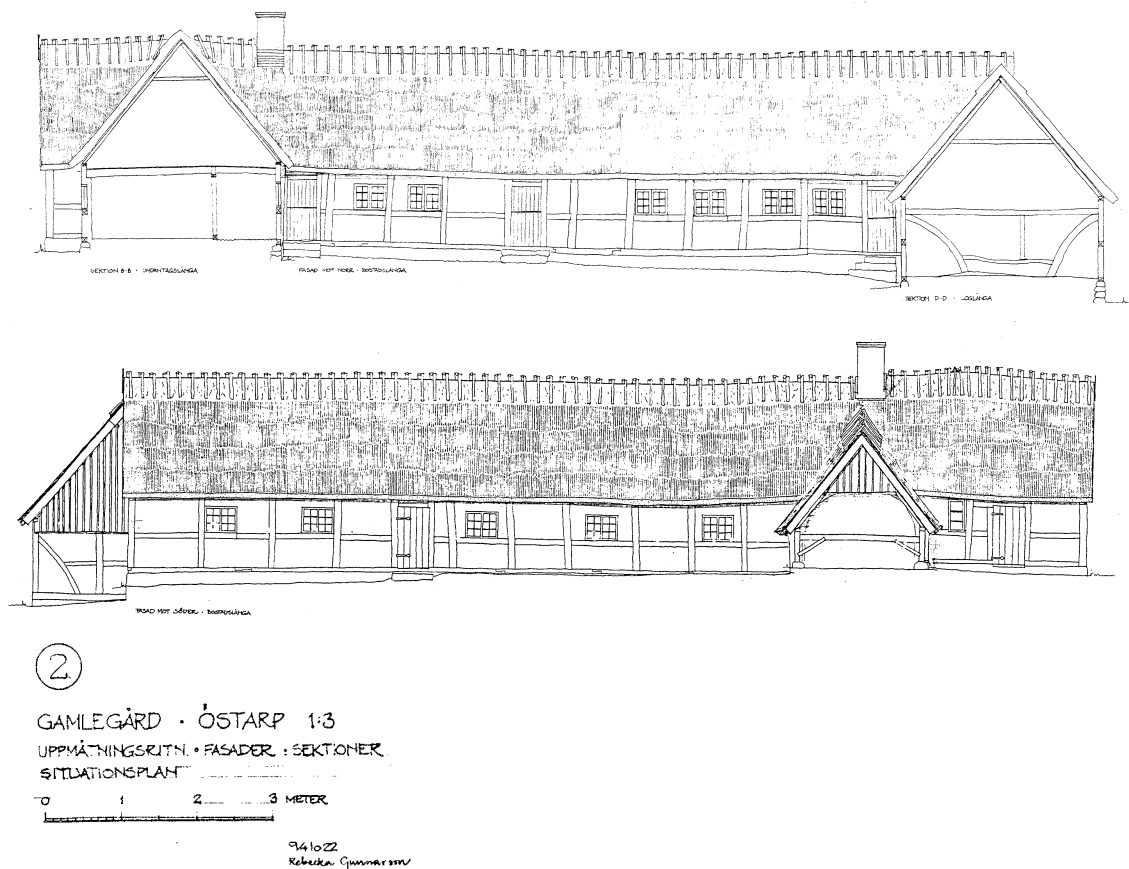

Fig. 10. Fasadritningar av bostadshuset på Östarps Gamlegård, av Rebecka Gunnarsson.

3:3 JÖRGEN KOCKS GÅRD

Fastigheten omnämns i ett donationsbrev till Lunds domkyrka redan år 1392, där Margareta Strangesdotter stod som ägare (Bager 1980:7). År 1522 förvärvade myntmästaren Jörgen Kock denna tomt för sin huvudgård och år 1525 stod de nya byggnaderna färdiga. Tomten låg i korsningen mellan Adelgade och Fergestredet, nuvarande Västergatan och Frans Suellsgatan. Dessa gator utgjorde stadens viktigaste offentliga utrymmen, det vill säga stadens huvudsakliga torggata och transportgatan för inkommande gods från hamnen (Bager 1980:9). Byggnaderna uppfördes i sengotisk stil i rött storstenstegel, med renässansdekorationer i formtegel och danienkalksten (Romberg & André 1993:5-12). Gården bestod av tre byggnader. Huvudbyggnaden, som var belägen i kvarterets nordöstra hörn med praktgavel mot Adelgatan, var tre våningar högt. Söder om detta hus, längs Fergestredet, följde ett annat tvåvåningshus som var förbundet med huvudbyggnaden (Bager 1980:10). Längs med Västergatan låg en länga som ursprungligen bestod av två bodar (Romberg & André 1993:19). Vad som försvårar rekonstruktionen är att det gjorts omfattande förändringsarbeten i husen.

Fig. 11. Rekonstruktionsförslag över Kockska gårdens fasad mot Västergatan, av Anders Reinsnert (Romberg & André 1993:15).

ARKEOLOGISKA IAKTTAGELSER

Under restaureringsarbetet åren 1965-67 hittades, förutom husgeråd, fönsterglas som tycks härröra från rombiska rutor och grönglaserat och polykromt kakel. Man hittade även spår av en privet i söder som tycks ha haft en ingång till hörnhusets sydvästra kammare på ovanvåningen (Holmberg 1980:79f).

Källaren i hörnhuset hade korslagda helstensvalv, och mellan valvstoden fanns ett trapphus vilket ledde upp till bottenvåningen. Huvudingången till bottenvåningen borde ursprungligen ha haft en rikt profilerad kritstensomfattning (Holmberg 1980:84). Det finns rester efter bemålning som tyder på att hela bottenvåningen har varit rikt dekorerad. Invid östra delen av väggens sockel, det vill säga nedre kant, fanns en lucka i golvet som tyder på att det funnits en kakelugn (Holmberg 1980:86). På ovanvåningen i hörnhuset fanns vid norra delens västvägg en kritstensspisel och i södra delens västvägg fanns en annan slags spisel. Det fanns ytterligare en spisel i hörnhusets nordöstra hörn (Holmberg 1980:88).

ROSBORNS PLANLÖSNING

Enligt arkeologen Sven Rosborn har köket legat i den västliga delen av huset bredvid bodarna, såsom det gör idag (Rosborn 1980:122). Gavelhusets södra del kan ha varit avdelat i två intilliggande rum på bottenvåningen. En tvärvägg tros ha avdelat huset i en sydlig och en nordlig del. I husets norra del, där huvudentrén låg, kan det ha varit tre rum i bredd, varav det i mitten kan ha varit förstugan. (Rosborn 1980:124). Det sydöstra huset, intill Fergestredet, hade en bottenvåning som kan ha fungerat som representativ festsal. På ovanvåningen fann man troligen en sängkammaren i hörnhusets sydvästra rum, eftersom man även finner toalett och spis i anslutning till detta utrymme (Rosborn 1980:125).

LJUS, VÄRME & INTERIÖR

Ovanför huvudentrén har det möjligen funnits ett fönster i nischens övre del, vilket har givit ljus till den bakomliggande förstugan. Huvudentrén inramas också av bottenvåningens högt sittande fönster. Dessa har troligen haft luckor, då det fanns anslagsfalsar i nischerna. Längs Frans Suellsgatan finns en rad av fyra fönster, som skiljer sig åt från varandra i storlek och är inte symmetriskt placerade. Detta kan bero på att den inre planlösningen fått styra fönstrens utformning. På hörnhusets långsida åt gården fanns det antagligen inte några fönster från början, men redan under 1500-talet hade ett stickbågigt fönster öppnats upp. Tre fönsteröppningar fanns på den norra gaveln. Mot Frans Suellsgatan fanns, på hörnhusets

andra våning, fem fönsteröppningar och åt gården fanns två fönsteröppningar på hörnhusets södra gavel. (Romberg & André 1993:13-16).

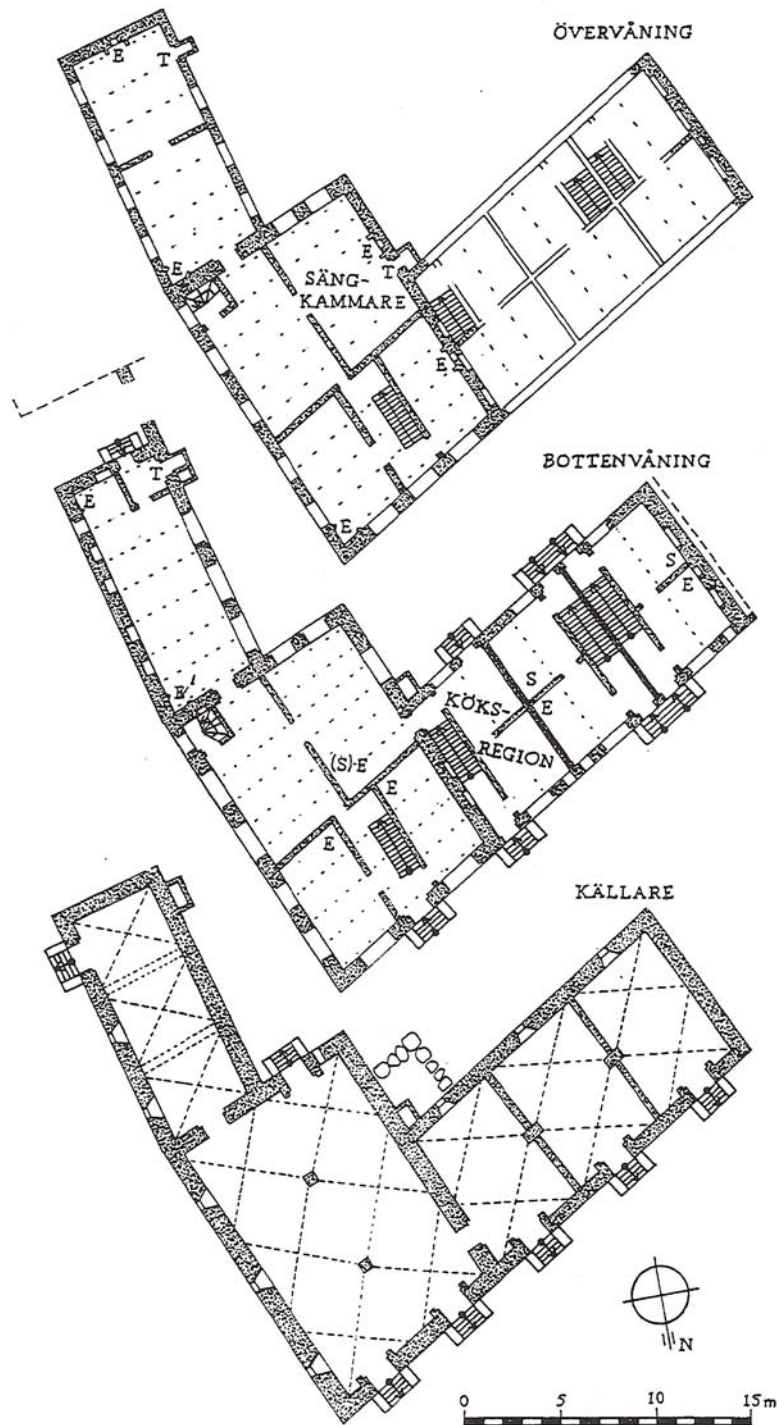

Fig. 12. Jörgen Kocks hus. Rekonstruktion av ursprungliga planlösning av Sven Rosborn
S=spis, E= eldstad, T=toalett (Romberg & André 1993:24).

På bottenvåningens södra gavelvägg finns två nischer, varav den västra har varit rummets entrédörr (Romberg & André 1993:26). Dörren i västväggens södra hörn var då öppningen till ett privet och ovanför denna dörr fanns en fönsteröppning som gett ljus åt en mindre förstuga. På samma vägg men norr om privetöppningen fanns tre stora fönster placerade. Två av de fönstren visar spår av bemålning i valvens bågar. På väggen mittemot är det fyra höga nischer i murverket där hittar man rester av ursprunglig dekorationsmålning. Mellan de två mittersta nischerna är Jörgen Kocks och hans hustrus vapensköldar, med tre fyrbladiga blomster, avbildade (Romberg & André 1993:26f). I södra och norra hörnen av denna östvägg finns spår av rökgångar och anfang till öppna hörnspisar. På norra gavelväggen finns en rik dekorationsmålning som föreställer spelmän, exotiska djur och växter omgivna av ett akantuslikande bladverk. I västra gaveln finns även spår av en öppen spis (Romberg & André 1993:26f).

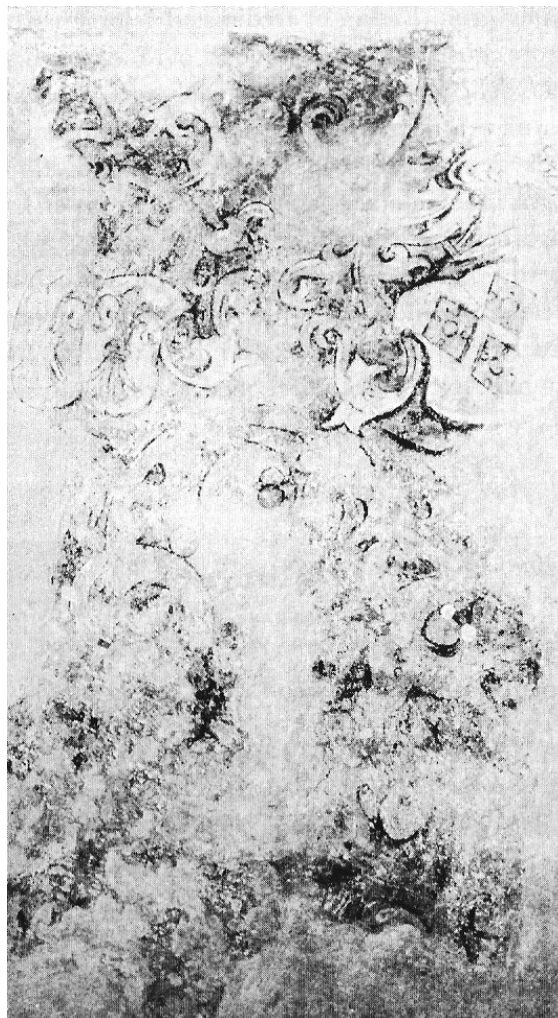

Fig. 13. Jörgen Kocks och hustrun Citzes vapen i stortorgslängan (Norn 1980:94).

Det som tros ha varit sängkammaren kallas nu den Grå kammaren och har hörnhusets bäst bevarade väggmålningar. Till exempel finns det på delar av väst- och sydväggarna rester efter kalkmålningar utförda i så kallad grisailleteknik, vilket var en slags målningar i gråtoner. På den västra väggen finns även spår av en rökgång och anfang till en öppen spis. På den södra delen av denna vägg finns ursprungligen en privet placerad (Romberg & André 1993:28-31).

3:4 LILJEFELDSKA HUSET

Inskriptionsstenen över ingången till den västra lägenheten anger år 1534 som byggnadsår, vilket var samtida med grevfejderna (Bager 1969:4). Liljefeldska huset kan sägas vara det i särklass bäst bevarade renässanshuset i Malmö (Romberg & André 1993:7). Bostadshuset var det stora tvåvåningstegelhuset mot Västergatan, och det var från början ett parhus med två spegelvända lägenheter (Romberg & André 1993:8). Den västra lägenheten tros ha varit bostad åt Anne Pedersdatters Liljefelds, som var beställare utav huset. Den östra lägenheten har möjligen bebotts en kort period av hennes dotter, Anne Mogensdatter (Romberg & André 1993:9).

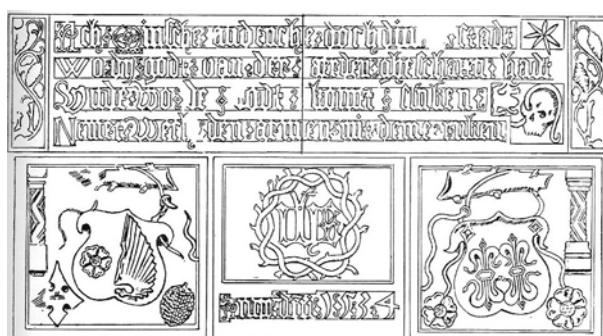

Fig. 14. Inskriftstenen över ingången till Anna Pedersdatters Liljefeldska lägenhet (Bager 1969:21).

Bilderna på stenen föreställer Mogen Jensens och Anna Pedersdatter Liljefeldska vapensköldar och i mitten en Kristussymbol omgiven av en törnkrona. Bilderna vid texten visar en sjuuddig stjärna, en dödskalle med en ringlande orm och en padda. Texten lyder vid översättning (Bager 1969:21f):

”Ack människa, betänk din lott,
 Hur Gud av jord dig skapat blott,
 Hur döden smyger, tjuven lik,
 Och rycker bord båd’ arm och rik.”

På gårdsplanen fanns tvärställda flygelbyggnader som var sammanbyggda med bostadshuset. Den västra byggnaden har dendrodaterats till år 1561. Båda längorna är uppförda i korsvirke. I byggnaden närmast tegelhuset har troligen köket varit placerat och i samma länga har det även funnits brygghus, malthus och packhus. Den andra längan har antagligen fungerat som gäst och höloft (Romberg & André, 1993:22).

Vad som utmärkte fasaden, både på fram- och baksidan, var den symmetri som fönstren var placerade i. Det var dock inte bara symmetrin som var utmärkande, utan även fönsterbredden skilde sig åt från vad som var vanligt på den tiden. Bottenvåningens fönster mot gatan är parvis ställda och har haft rombiska blyinfattade rutor av glas. Dessa fönster tillhörde troligtvis dagligstugorna. De två mellersta fönsteröppningarna på bottenvåningen har troligtvis tjänat som salubodar, med nedfällbara diskar (Romberg & André, 1993:10f).

Placeringen av de tio fönstren på ovanvåningen var jämnt fördelade över gatufasaden (Romberg & André, 1993:11).

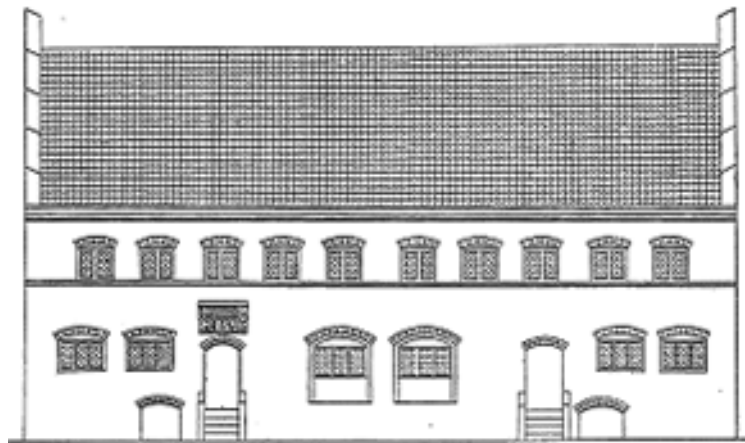

Fig. 15. *Rekonstruktion av den ursprungliga gatufasaden, av Einar Bager*

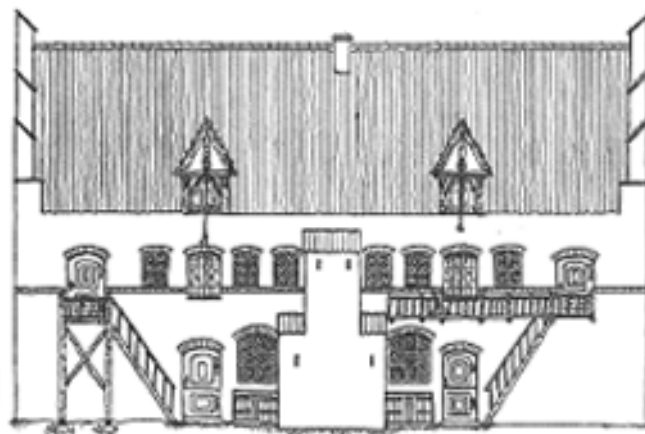

Fig. 16. *Anders Reisnerts rekonstruktion av Gårdsfasaden (Romberg & André, 1993:10-14).*

På gårdssidan låg en stor privetanläggning, som delades av båda lägenheterna. På bottenvåningen fanns ett relativt stort fönster beläget i kammaren till vardera lägenheten, medan andra våningens fönster var mindre. (Romberg & André, 1993:13ff).

PLANLÖSNING & INTERIÖR

Huset hade källare som var åtkomlig både från gårdssidan och från gatan. Vinden nådde man via trappor från andra våningen (Romberg & André, 1993:21). Varje lägenhet hade smala passageutrymmen som var en förbindelse mellan gata och gård. Dessa utrymmen kunde även fungera som förstuga. På nedre plan hade lägenheterna varsin dagligstuga längst ut i gavlarna och på andra sidan förstugan låg minst ett, troligen två, rum. Det ena utrymmet mot gatan fungerade som bod medan det bakre möjligen var sängkammare, pigkammare eller gästrum.

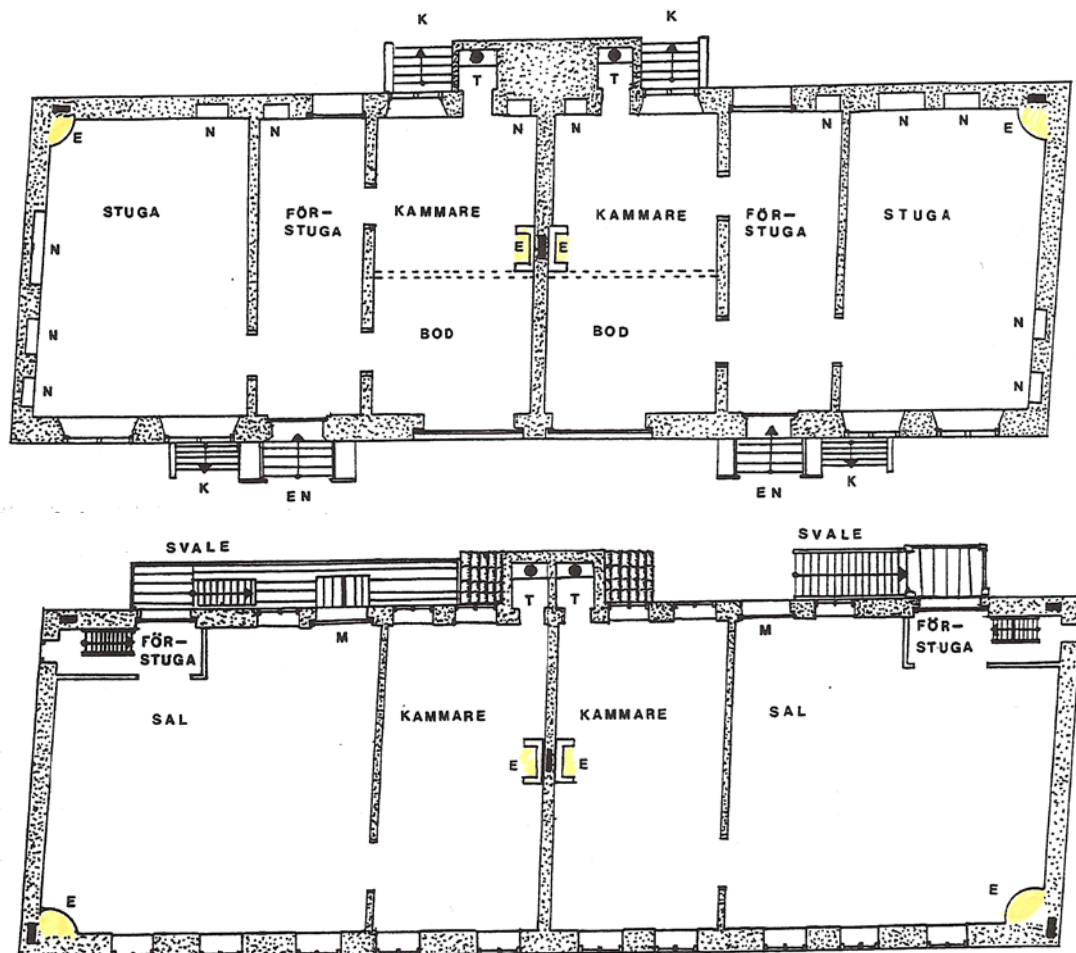

Fig. 17. Rekonstruktion av ursprunglig planlösning i skala 1:200, av Anders Reisnert K= källarnedgång EN= huvudentré N= nisch E= eldstad T= toalett (Romberg & André, 1993:7).

Den västra stugan värmdes upp av en öppen spis i rummets nordvästra hörn. Redan år 1561 ersattes den öppna spisen dock med en sättugn som eldades från köket i flygelbyggnaden (Romberg & André, 1993:15f). Genom de yttre trapporna nådde man ovanvåningen, och troligen möttes man först av en förstuga innan man klev in i en stor sal som var lika stor som stuga och förstuga i bottenvåningen tillsammans. Denna sal har varit uppvärmd med en sydvästlig hörnspis mot gatan och på väggarna fanns det samma typ av målningar som i bottenvåningen. Sovrummet låg närmast mellanväggen och hade egen öppen spis, utgång till privet och utsikt mot både gården och gatan (Romberg & André, 1993:20).

Fig. 18. Rest av originalspis från 1534 i den östra lägenheten i gavelrummet på ovanvåningen (Romberg & André, 1993:21).

I större gårdar kläddes dagligstugan med panel fram till slutet av 1600-talet, och väggpartierna ovanför panelen kunde vara utsmyckad av målningar eller tyg (Bager 1969:51). På väggarna i dagligstugan fanns kalkmålningar utförda i gråtonskulörer vilket kallas grisailleteknik, (Romberg & André, 1993:15f). Man har i den västra lägenhetens tak funnit

nordens hittills äldsta bevarande exempel på en tryckt papperstapet (Romberg & André, 1993:18).

Liljefeldska huset har en planlösning som är likartad de planlösningarna man finner på Malmöhus slott och Niels Kuntzes hus (Johansson 1987:54).

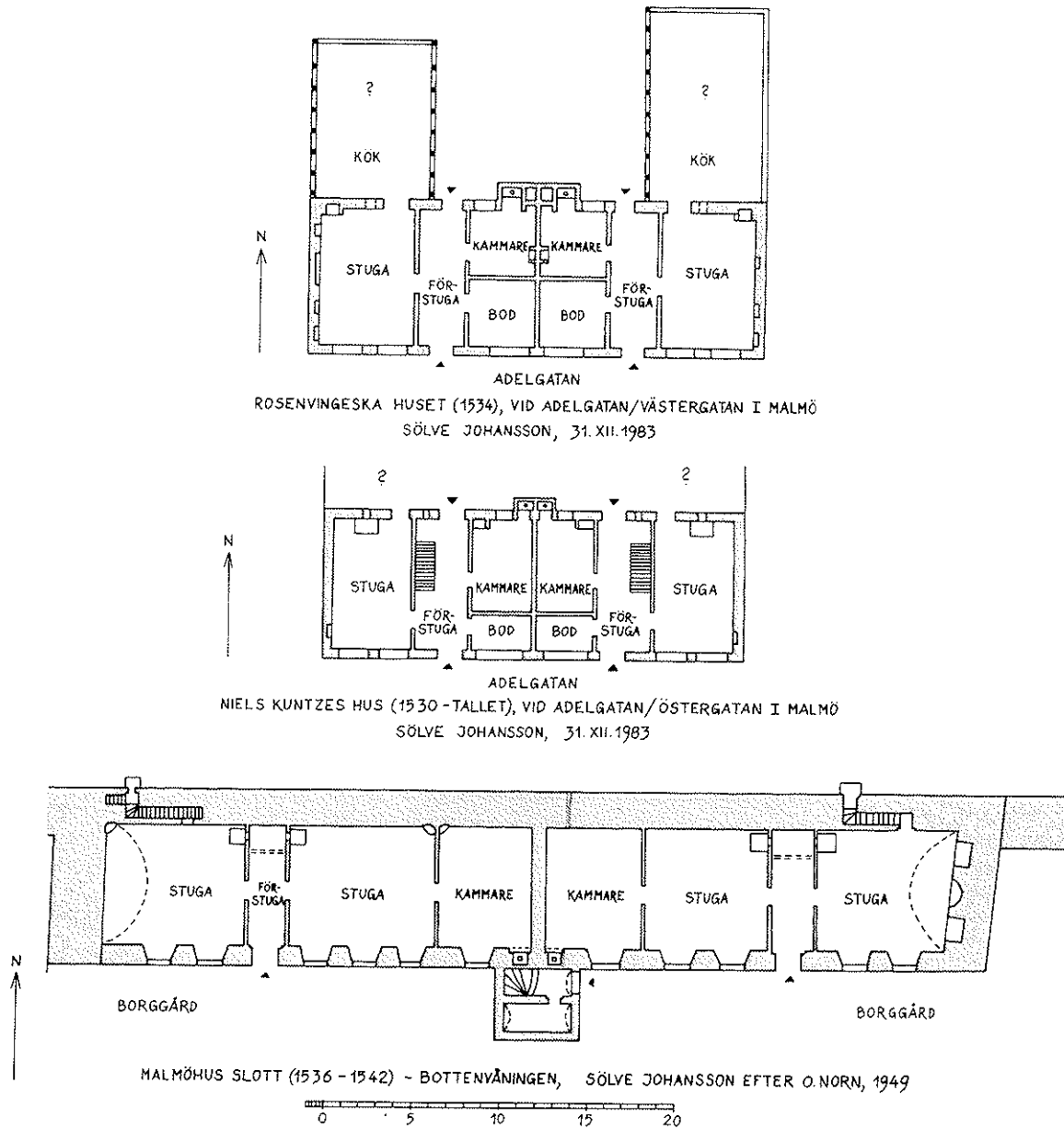

Fig. 19. 3 Planlösningar över Liljefeldska, Malmöhus och Kuntzes hus
(Johansson 1987:58)

3: 5 VÄSTRA VRAMS PRÄSTGÅRD

Mellan åren 1754-57 uppfördes Västra Vrams prästgård av prosten Johan Bolmstedt, på grund utav att den tidigare prästgården var i dåligt skick. Detta var en tid då prästerna försökte betona sin särställning gentemot bönderna. Detta gjorde man genom att tillämpa borgerliga idéer på en agrar byggnadstradition. Man hämtade även inspiration från Frankrike genom att anlägga en trädgård på baksidan och ha en sal anknuten till denna trädgård. Gårdsplanen var det första man fick intryck av och därför var gårdsfasaden oftast beklädd. Bostadshuset uppfördes helt i enlighet med salsbyggnadsplanen, förutom vissa små detaljer, och var knuttimrad med liggande furustockar. Huset målades falurött (Arvastsson 1976:151f).

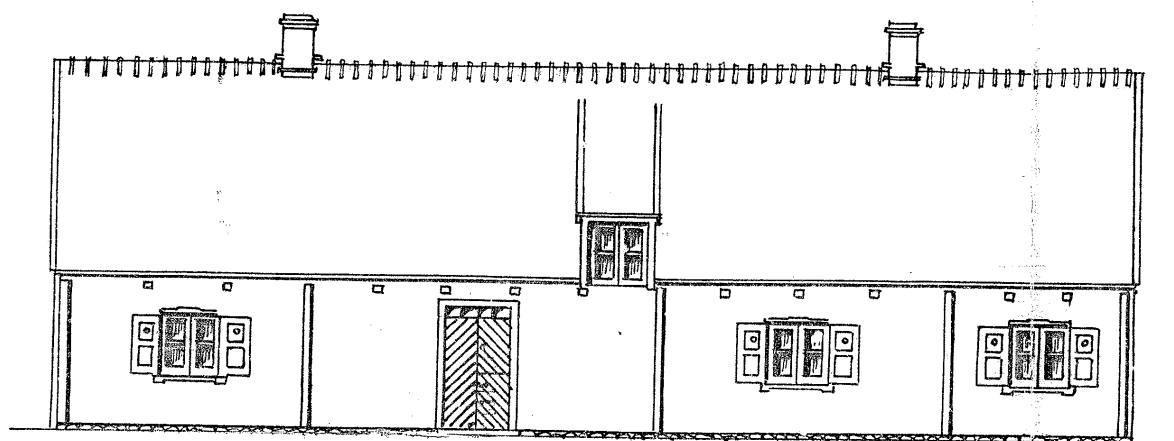

Fig. 20. Fasadritning av Västra Vrams prästgård i skala 1:100, Kulturhistoriska museet i Lund

Prästgården var sammanbyggd på traditionellt sätt av en kringbyggd gård. Den byggdes ett stycke bort från Kyrkan på grund av brandrisk (Wanngren, 1997:11f). Längorna är uppförda i olika byggnadstekniker såsom korsvirke, skiftesverk och knuttimring. Detta kan ha berott på att prästgården var belägen i ett gränsområde, där olika byggnadssätt möttes (Wanngren, 1997:13).

Det fanns tre fönsterpar på gårdsfasaden, två par på den östra fasaden, fem par på trädgårdsfasaden och ett par på den västra gaveln. Det fanns även fönster på vindsvåningen. Samtliga fönster på markplanet var försedda med fönsterluckor (Fig. 20&21).

Under 1700-talet skedde en social differentiering, bland annat igenom att skilja prästens bostad och tjänstefolkets bostad åt. Ett socialt avståndstagande gentemot tjänstefolket blev vanligare (Arvastsson 1976:161). I Västra Vrams fall gällde detta även priveterna som det fanns två av; en för tjänstefolk och en för herrskapet (Wanngren, 1997:14).

INTERIÖR

Hela bostadshuset värmdes upp av två centralt byggda eldstäder med skorstenar (Wanngren, 1997:12). En husesyn utfördes år 1757 och där nämns ugnarna i salen, mindre stugan och köket. Varken studerkammaren, gästkammaren eller sängkammaren verkar ha haft eldstäder från början (Nilsson 1935:168).

Det första man möttes av när man trädde in i prästgården var en förstuga. Till höger i förstugan hade man trappor som ledde upp till vinden och ner till källaren. Även ingången till köket fanns på denna sida. På vänster sida om sig hade man studerkammaren och rakt fram trädde man in i salen. På vänster sida om salen låg en gästkammare och på högra delen fanns ingången till den mindre stugan. Bredvid denna mindre stuga låg sängkammaren och jämsides med denna sängkammare och kök låg spiskammaren (Wanngren, 1997:19).

I förstugan fann man målade rokokoorament, troligtvis härstammande från senare delen av 1700-talet, i rött direkt på träet. Andra dekorationsmålningar fann man i salen, där ett landskap var målat direkt på väggen. I salen återfanns även en gulaktig väv med målade tavlor över dörrarna. Att tidsbestämma dessa målningar har dock visat sig vara svårt. I sängkammaren återfanns en stormönstrad tapet och på murytan i samma rum fanns en kalkmålning i barock med drag av rokoko. Denna målning tillkom troligen samtidigt som målningen i förstugan (Nilsson 1935:168ff).

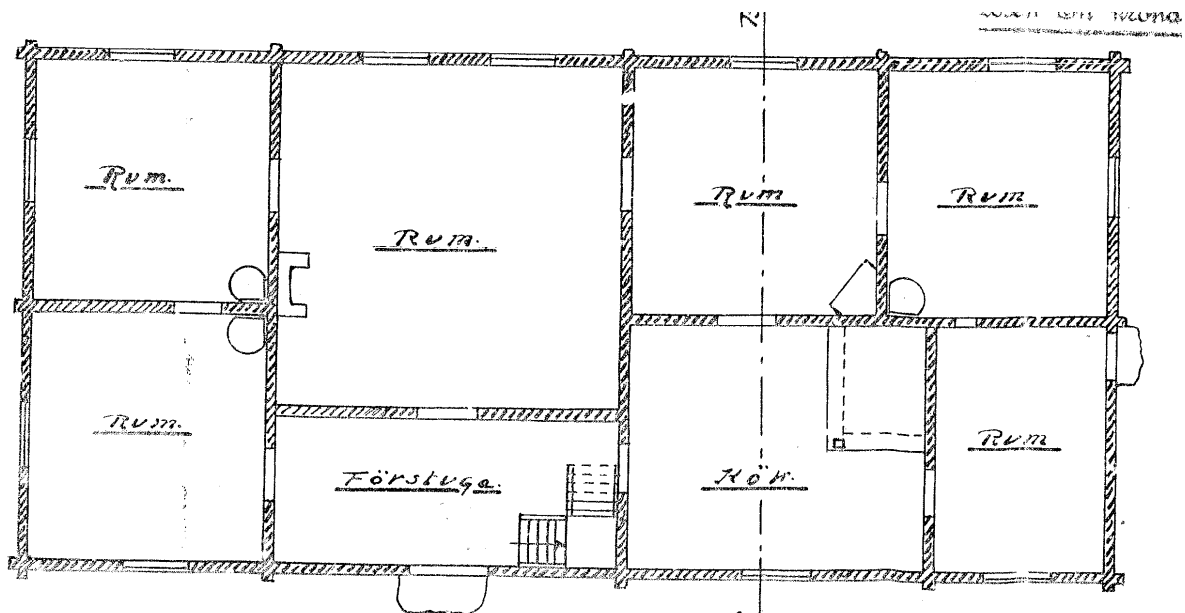

Fig. 21. Planlösning över Västra Vrams prästgård i skala 1:100, Kulturhistoriska museet i

Lund

SUMMERING

De två bondgårdarna var byggda i korsvirke och denna byggnadskonstruktion kunde man även finna i längorna till Liljefeldska huset och prästgården. Alla fem gårdarna verkar ha haft separata rum för sin piga. De två bondgårdarna saknade sådana utrymmen som källare och vind, vilket man kunde finna i de övriga tre bostäderna. Östarp har möjligen precis som Liljefeldska utnyttjats som bostad för två familjer. Man kan urskilja den agrara byggnadskulturen med fyrhängiga gårdar i Wowra, Östarp och Västra Vram.

Samtliga hus hade eldstäder, vissa var placerade i bostadshuset, men stadshusen hade sina central eldstäder placerade i angränsande längor. Troligen hade samtliga hus någon slags sättugnssystem. Alla hus hade även fönster även om detta varierade i antal och utseende. Prästgården och stenhusen var troligen försedda med stenluckor. Trädgårdar efter franskinspiration går att finna i Östarp och i Västra Vram, medan dekorationsmålningar också går att finna i Västra Vram och i de båda stadshusen.

4. ANALYSERA MERA

Nedan följer en analys där jag valt att titta på bostädernas rum utifrån placering, utformning och funktion. Följande kommer en beskrivning av i vilka rum som det fanns eldstäder och se på skillnaderna i hur dessa utformades i de olika rummen. Jag kommer att beskriva fönstrens utformning och mängd i de olika rummen. Sedan kommer jag med hjälp av en tillrådesanalys försöka förstå hur privata och offentliga dessa rum var. Slutligen kommer jag att jämföra skillnader och likheter i de olika sociala miljöerna.

4.1 RUM

Wowragårdens bostadshus bestod troligen ursprungligen av fem stycken utrymmen; förstuga, kök och brygghus, dagligstuga, pigkammare, samt kisthus. Troligtvis var köket och brygghuset det utrymmet med mest rörelse i huset eftersom det låg centralt och hade flest passager.

Östarps Gamlegårds bostadshus bestod av tio utrymmen; förstuga, dagligstuga, sommarstuga, brygghus, kupolkök och pigkammare samt fyra stycken kisthus. Det fanns tre ingångar till bostadshuset från gårdsplanen. Kupolköket med sina fyra passager var antagligen ett trafikerat utrymme och utgjorde nog en viktig funktion för gården. Även dagligstugan har troligen varit betydande för rörelsemönstret med sina tre passager och sin rökfria sättugn.

Jörgen Kocks gård bestod av tre angränsande hus varav ett av husen innehöll två bodar. Jag kommer dock endast att analysera de delar av husen som Jörgen Kock bodde i, och alltså bortse från de två bodarna. Gården hade fyra ingångar till källaren, som bestod av tre utrymmen. Bottenvåningen hade också fyra ingångar och sammanlagt elva utrymmen. Dessa utrymmen var bland annat förstugor, köksavdelningar, kamrar, sal, dagligstuga och en privet. Det stora utrymmet i bottenvåningen i gavelhuset, som förband de två husen, var troligen ett utrymme med mycket liv och rörelse. Utrymmet saknade eldstad så det kan ha varit ett genomfartsutrymme. Även köksregionen på detta plan var troligen ett tättrafikerat utrymme med passage både till gatan och till gården. Ovanvåningen kunde nås genom tre trappuppgångar och hade sammanlagt tretton utrymmen. Utrymmena kunde vara loft, förstugor, sängkammare, salar eller kamrar och priveter.

Liljefeldska huset bestod av två identiska fast spegelvända lägenheter, av vilka jag kommer att beskriva den västra. Vardera lägenheten bestod av en källare, bottenvåning, ovanvåning och vind, och bestod av nio stycken utrymmen. Källaren nådde man genom två

ingångar. Bottenvåningen bestod av fem utrymmen som kunde ha varit förstuga, dagligstuga, kammare med tillhörande privet och en bod. Ovanvåningen bestod av fyra stycken utrymmen; sal, sängkammare, förstuga och privet. Köket låg i en av de angränsande längorna. Det utrymmet som det troligen var mest rörelse i var förstugan på bottenvåningen, som fungerade dels som knutpunkt till bottenvåningens andra utrymmen och dels som passage ut mot gården och ut mot gatan.

Bostadshuset på Västra Vrams prästgård bestod av åtta stycken utrymmen; kök, sal, studerkammare, gäststuga, dagligstuga, sängkammare, spiskammare, samt en förstuga med trappor till vind och källare. Förstugan var det utrymmet där det fanns passage till både de mer privata delarna av prästgården och de mer representativa delarna. Även salen var ett utrymme som, med sina passager, förband dessa delar. Dagligstugan och köket i den mer privata delen var även två utrymmen med passage till det allra privataste och till den representativa delen.

SUMMERING

Antalet ingångar varierade i de fem olika gårdarna. I Jörgen Kocks gård kunde man troligen finna tre ingångar från gatan och även i Östarp fanns det tre ingångar till bostadshuset, dock istället från gårdsplanen. Från gården i Östarp hade man möjligen direkt tillgång till köket och i Kockska gården hade man eventuellt tillgång till köket från gatan via en förstuga. De fem bostadshusens utrymmen varierade i antal och funktioner. Wowragården hade troligen ursprungligen minst antal utrymmen och Kocksgården hade flest. Alla gårdarna, förutom prästgården, hade troligen ett utrymme för pigkammare i bostadshuset, och alla fem hade någon slags dagligstuga. Köken återfanns möjligen placerade i alla bostadshus, utom i det Liljefeldska som verkade ha sitt kök i en anslutande länga.

4:2 FÖNSTER

Det finns inga källor som kan redovisa var de ursprungliga fönstren på Wowragården har suttit eller hur de varit utformade. Troligen har både dagligstugan och brygghuset haft fönster mot söder för att släppa in ljuset. På senare tid har det även kommit till fönster mot gårdsplanen, som det nämndes i bouppteckningen från år 1832. Troligen har korsvirket styrt var det var möjligt att ha fönster. Apoteket lejonet, som också var ett korsvirkeshus, i Malmö hade fönsterpar i varje fack och kanske hade Wowragården något liknande som följde den inre planlösningen.

Gamlegården i Östarp hade sammanlagt fjorton fönster i bostadslängan. Det östligaste utrymmet har två gavelfönster och två fönster åt trädgårdssidan. Dagligstugan har ett fönster åt söder och två mot gårdsplanen. Kisthuset har ett litet fönster åt söder. I sommarstugan återfinns man två fönster mot gårdsplanen, ett fönster åt söder och en dörr placerad mot södersidan. Utrymmet som är den troliga pigkammaren har två fönster mot gårdsplanen och ett åt söder. Av de tre nästliggande utrymmena så har ett av dem ett fönster mot söder och ett har en dörr mot gårdsplanen.

Jörgen Kocks gård kan ha haft femton stycken fönster av varierande storlek på bottenvåningen. Troligen kan vissa av fönstren ha haft rombiska glas, då man hittade sådant glas under restaureringen. Fönstren är placerade symmetriskt längs med alla sidor på gatufasaden. Fönstren är stora och spetsbågade. Det var bara längan mot Fergestredet som saknade fönster mot gatan, och istället har denna sal tre fönster mot gården precis som dagligstugan. Möjligtvis kan dessa fönster också ha varit stora och spetsbågade. Köksregionen har haft ett fönster mot gården och ett mot gatan.

På ovanvåningen kan man räkna till sjutton fönster, och även dessa var placerade symmetriskt runt om alla gatufasaderna. Dessa fönster är något mindre än på bottenvåningen, och mer avrundade. Huset längs Fergestredet hade fyra fönster mot torget och tre mot gården. Sängkammaren hade två fönster mot gården. De mindre gluggarna på gavelhuset ledde troligen till loften, och även dessa var placerade symmetriskt. Alla fönstren på gården, såväl på botten- som ovanvåningen, kan ha varit blöjspröjsade.

Vardera lägenheten i det Liljefeldska huset hade tre fönster placerade ganska lågt och symmetriskt ut mot gatan. Dagligstugan hade två fönster och boden hade ett. Mot gården i kammaren fanns ett för tiden ovanligt stort fönster. På ovanvåningen var det tio fönster placerade på rad, fem till vardera lägenheten. Även mot gården var fönstren placerade på rad. Fönstren till ovanvåningen var något mindre än de på bottenvåningen. Den stora salen på ovanvåningen hade tre fönster ut mot gatan och två fönster mot gården. Sängkammaren hade två fönster mot gatan och ett mot gården. Fönstren kan ha haft rombiska glas i blyinfattade rutor, då man funnit spår efter detta.

Prästgården i Västra Vram hade sammanlagt elva stycken fönster, som alla var av samma storlek. Studerkammaren hade två fönster, varav ett mot gårdsplanen och ett på gaveln. Gästkammaren hade också två fönster, ett mot vardera gaveln och trädgården. Den stora salen hade två fönster mot trädgården och dagligstugan hade också ett fönster mot trädgården. Sängkammaren hade två fönster, varav ett mot trädgården och ett på gaveln. Även vindsvåningen hade fönster på prästgården.

SUMMERING

Det är svårt att göra en säker jämförelse då husen är från olika perioder. Stadshusen hade troligen både fler och större fönster än gårdarna på landet, men utformningen på fönstren med blöjspröjsade rutor var antagligen likartade på alla husen. Troligtvis hade inte Östarps Gamlegård lika många fönster från början som det har på det nuvarande huset. Glas var antagligen svårt att få tag på och därför hade nog Östarps bostadshus ursprungligen bara fönster på södersidan. Fönstren på stadshusen var eventuellt flera utmed gatan medan bara ett fåtal fanns in mot gården. Dagligstugorna hade antagligen i samtliga hus fönster, men anledningen till deras placering skilde dem åt. I Kockska hus hade den troliga dagligstugan fönster mot gården och det kunde bero på att man ville övervaka arbetet som skedde där. I Liljefeldska huset var fönstren placerade utmed gatan och det kan tolkas vara för att visa upp ett moraliskt leverne. I samtliga hus på landet var fönstren troligen först placerade ut mot trädgården i söder för att få in mesta möjliga ljus.

4:3 ELDSTÄDER

Wowragården har troligen haft en stor central öppen spis, precis som var fallet vid liknande bostäder från denna tid. Den öppna spisen kan ha varit placerad i köket eller direkt i anslutning till köket. I dagligstugan kunde man troligen finna en sättugn som var ansluten till den centrala eldstaden.

I Östarp finner man ett kupolkök, som är en stor skorsten byggd som ett rum man kan gå in i. Från denna eldstad sköttes all uppvärmning till resterande av längan, och även viss matlagning förekom. I brygghuset bredvid fanns brygghusgrytan som var direkt ansluten till denna eldstad, precis som sättugnen i dagligstugan var.

Jörgen Kocks gård hade tio eldstäder i bostadshuset. Dessa var troligen placerade i hörnen på de nedersta kamrarna och i ena hörnet på dagligstugan. I det representativa rummet fanns två eldstäder placerade i vardera hörnet ut mot gatan. På ovanvåningen fanns det troligen eldstäder utplacerade i motsvarande utrymmen som där nere, men det kan skilja sig lite åt var i rummen eldstäderna var belägna. I tre utav rummen kan de ha varit placerade mitt på en vägg och i de andra två i rummens hörn. Hur de har sett ut är svårt att avgöra, men man har funnit grönglaserat kakel och de öppna spisar som blivit rekonstruerade har blivit det i tegel och i kritsten.

I Anna Pedersdatters Liljefeldska lägenhet fanns sammanlagt fyra eldstäder. En eldstad kan ha varit placerad i ena hörnet i dagligstugan, en annan i hörnet på kammaren, en i hörnet

på salen och slutligen en placerad mitt på väggen i sängkammaren. Från början hade dagligstugan en öppen spis, som sedan ersattes av en sättugn redan år 1561. Eldstäderna i kamrarna kan ha varit öppna spisar.

Prästgården hade två större centrala eldstäder med skorstenar. Från början fanns det en öppen spis i vardera salen, dagligstugan och köket. Den öppna spisen i köket var större då den användes till matlagning och dylikt. Det var först vid en senare tidpunkt som sättugnarna dök upp i sängkammaren, gästkammaren och studerkammaren.

SUMMERING

Det är svårt att göra en säker jämförelse då husen är från olika perioder. Alla fem bostadshusen verkar ha haft en slags central eldstad med ett antal funktioner, bland annat som uppvärmare. Var eldstaden har varit placerad varierade, men troligtvis har den alltid legat i anknytning till köket och brygghuset i alla fem husen. I prästgården och Kocksgården kan man finna fler än en central eldstad och de kan därför ha värmt upp flera rum. Även i Östarp återfanns en extra central eldstad i den västra längan och detta kan tolkas som att det har varit ett extra boställe. I dagligstugan återfanns troligen sättugnen eller kakelugnen i alla fem husen, vilket kan tala för att det har varit rikare miljöer i samtliga gårdar. Dessa sättugnar eller kakelugnar kan även ha varit dekorerade, men det är svårt att uttala sig om hur och med vad. Även i representationsutrymmena återfinns eldstäder i stadshusen och i prästgården. I stadshusen kunde dessa även vara öppna spisar, vilket skulle kunna bero på att det ger mer ljus och kanske ett varmare intryck.

4.5 TILLTRÄDESANALYSER AV PLANLÖSNINGAR

När man anlände till Wowragården, möttes man av fyra sammanhängande längor. För att träda in i bostaden behövde man först gå igenom en passage som bildades mellan två av längorna. Väl inne på gårdsplanen kom man fram till en dörr till bostadshuset i söderlängan. Dörren ledde till en förstuga. Väl inne i förstugan hade man tillträde till brygghuset. Köket var ett utrymme som knöt samman brygghuset och dagligstugan. Kisthuset och pigkammaren, som låg i vardera hörnet av bostaden, var de utrymmen som var svårtillgängligast. Kisthuset var bara tillgängligt från dagligstugan och pigkammaren var bara tillgänglig från brygghuset.

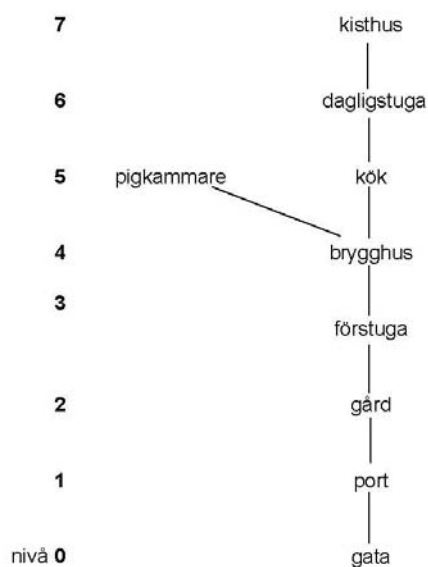

Fig. 22. Tillträdesanalys av planlösningen på Wowragårdens bostadshus

Östarp har en liknande tillträdesgraf som Wowragården, men med fler utrymmen. Här passerade man också mellan två längor för att komma in på gårdsplanen. Väl på gårdsplanen möttes man av tre dörrar på bostadslängan. En utav dörrarna ledde direkt till kupolköket, en annan ledde till förstugan som troligen var huvudentrén och den tredje dörren gick till ett litet utrymme som inte ledde vidare. Från kupolköket kunde man nå dagligstugan och brygghuset, och från förstugan nådde man dagligstugan och sommarstugan. Både från brygghuset och från sommarstugan fanns det en dörr ut, så att man kunde nå trädgården. Från dagligstugan hade man tillträde till ett kisthus och från sommarstugan hade man tillträde till pigkammaren. Från pigkammaren hade man sedan tillträde till ytterligare ett utrymme, och från detta utrymme fanns det i sin tur tillträde till det som man kan tolka som det allra mest svårtillgängliga utrymmet.

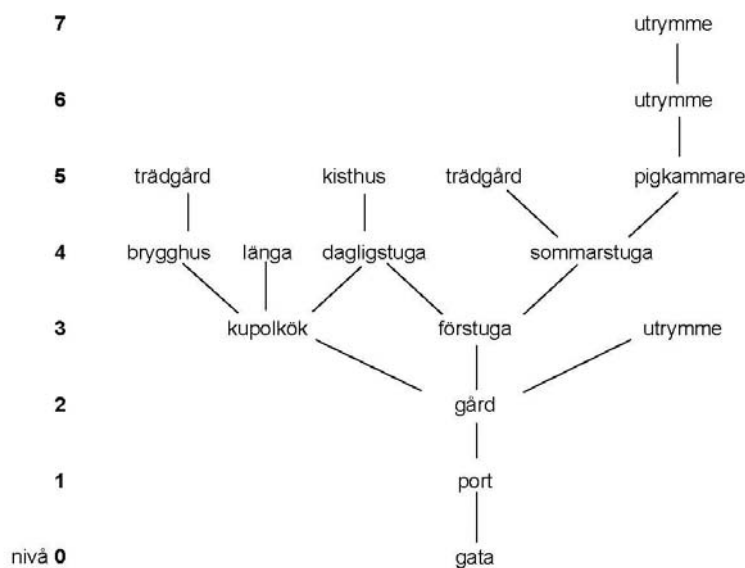

Fig. 23. Tillträdesanalys av planlösningen på Gamlegårdens bostadshus.

Från gatan nådde man två utrymmen i Jörgen Kocks bostadsdel, nämligen förstugan till köket och huvudentrén i gavelhuset. Det fanns även fyra ingångar till källaren från gatan och en från gården. Från gården kunde man även nå det ena köksutrymmet, samt förstugan i det sydöstra huset. Denna förstuga ledde till ett privet och till den representativa salen. Från den representativa salen nådde man ett större utrymme på bottenvåningen, som ledde i sin tur ledde vidare till huvudentréns förstuga och till ovanvåningen. Trappor till ovanvåningen fann man även i huvudentréns förstuga och där fann man även ingångar till två kammare. Från förstugan till köket nådde man den ena delen av köket och ovanvåningen. Från denna del av köket nådde man den andra delen, som hade en dörr ut mot gården. I det andra köksutrymmet fanns även en genomgång till den så kallade dagligstugan på bottenvåningen. Dagligstugan var även anknuten till det större utrymmet på bottenvåningen.

Från detta sist nämnda utrymme nådde man även ovanvåningen via en passage, som vidare ledde in i ett lika stort utrymme på ovanvåningen. Detta utrymme hade tre dörrposter; en till sängkammaren, en till en kammare i torghuset och en till huvudentréns passage. Från kammaren i torghuset fanns en dörr till en inre kammare som också kan ha fungerat som sängkammare. Detta på grund utav att utrymmet hade en tillhörande privet, precis som den större sängkammaren. Från huvudentréns passage nådde man, förutom det större odefinierade utrymmet, även två kammare. Från passagen i köksavdelningen nådde man ett utrymme som inte var anknutet till gavelhuset och troligen användes som loftutrymme. Från loftutrymmet

nådde man ett angränsande utrymme som inte heller var anslutet till gavelhuset och som troligen också användes som loftutrymme.

Vad denna lite mer svårlästa tillträdesgraf visar är att utrymmena på ovanvåningen var mer svårtillgängliga än utrymmena på bottenvåningen. Den visar även att dagligstugan var mer svårtillgänglig för en besökare, och att tjänstefolkens utrymmen var avskärmade från de privata utrymmena.

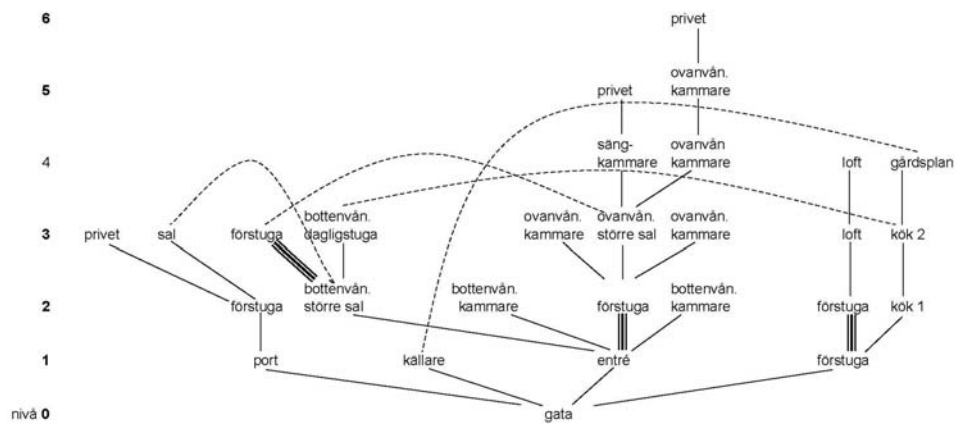

Fig. 24. Tillträdesanalys av planlösningen på Jörgen Kocks gård

Tillträdesgrafan av Liljefeldska huset visar att man från gatan kunde nå källaren, gården och förstugan i huvudentrén. Från förstugan nådde man dagligstugan, kammaren, boden och gården. I den ena kammaren fanns en tillhörande privet. Från gården nådde man ovanvåningen via en svalgång och klev in i en förstuga. Från förstugan möttes man av en stor sal, som sedan ledde vidare in i sängkammaren med tillhörande privet.

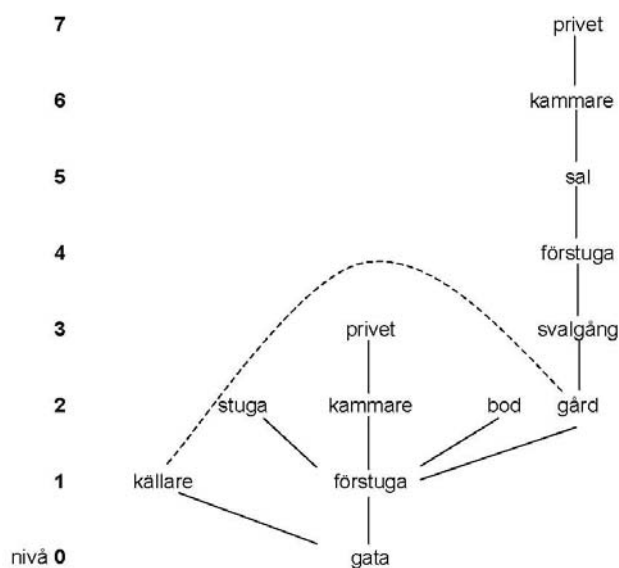

Fig. 25. Tillträdesanalys av planlösning på Liljefelds lägenhet.

Prästgården i Västra Vram var byggd i en sammanhängande fyrlängad gård, och precis som i Wowragården och Östarp var man tvungen att gå igenom en passage för att nå bostadshuset. Ingången till bostadshuset skedde genom en entré som ledde till en förstuga. Från denna förstuga kunde man nå vinden och källaren via trappor, men det fanns även ingångar till studerkammaren, salen och köket. Från studerkammaren och salen fanns ingångar till gästkammaren. Dagligstugan nådde man via salen eller köket. Sängkammaren kunde man endast nå via dagligstugan och spiskammaren nåddes endast via köket.

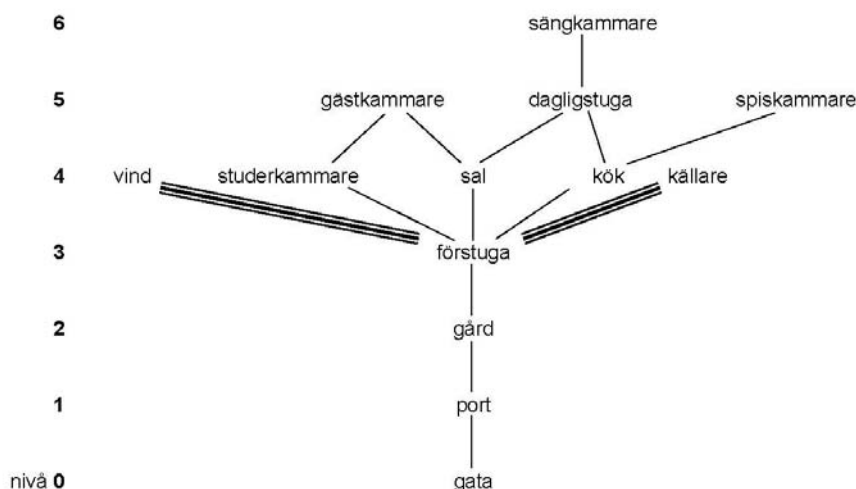

Fig. 26. Tillträdesanalys av planlösningen på Västra Vrams prästbostad

SUMMERING

Det finns vissa likheter mellan bostäderna. Förstugan som man möts av efter man klivit in genom huvudentrén finns representerad i alla fem bostäderna. I Östarps fall kan man också välja att gå rakt in i kupolköket och sedan på det viset komma vidare in i bostaden. Jag nämnde tidigare att alla bostäder, förutom prästgården, verkar ha haft en pigkammare i bostadshuset, och dessa utrymmen är relativt svårtillgängliga enligt analysen. Dagligstugan verkar ha varit lättillgänglig i alla fall förutom i det Kockska huset. Sängkammaren har i Wowras och Östarps fall legat i dagligstugan och därmed varit lättillgänglig, medan sängkammaren är mera svårtillgänglig i stenhusen och prästgården. I prästgården, Östarp och Wowra var bostadshusen belägna bakom en passage, medan stadens stenhus låg direkt vid gatan.

5. TOLKNING AV BOSTÄDERNA

I stadens bostadshus kunde en besökare vara tvungen att passera flera utrymmen innan personen nådde bostadens vardagsrum, det vill säga stugan. Stugan var det representativa utrymmet där man mottog besökare, och när fönsterglasen blev mer lättillgängliga offentliggjordes också detta utrymme för okända människor på gatan utanför. Man kan därför säga att privatlivet var offentligt, men samtidigt svårtillgängligt (Thomasson 2006.192). Dagligstugan i bondgården fungerade möjligen även som det representativa utrymmet där man mottog besökare. Man kan tycka att stenhusen ger uttryck för en rikare borgarklass och kanske därför inte är jämförbara med de skånska bondgårdarna, men det finns vissa aspekter, vilka klargörs nedan, som gör denna jämförelse möjlig. Förutom att se på skillnaderna mellan stad och land kommer jag att göra en jämförelse mellan bostäderna utifrån tillgängligheten och utformningen av värme och ljus.

5.1 DET SOCIALA UTRYMMET

Enligt Rosborns tolkning ligger Kocks dagligstuga mot gården och inte mot gatan som i Liljefeldska huset. Kocks dagligstuga är också svårtillgänglig och man måste passera flera utrymmen för att nå den. I det Kockska huset fanns en långa längs med Fergestredet, där en stor sal, som har tolkats som att vara ett representativt utrymme, sträcker sig över hela längan. Denna sal kunde man nå genom en ingång från gatan och den var därmed mer lättillgänglig än stugan. Även denna sal saknade fönster ut mot gatan, men hade precis som stugan fönster mot gården. Här skulle man kunna spekulera i om de representativa fester som Jörgen Kock höll i var så vilda att man inte ville visa upp ett sådant klanderlikt leverne till Malmö stadsbor. Det kan också vara så att det upprättades väldigt exklusiva och hemliga affärsuppställningar, eller att det kunde bero på brottsäkerhet eftersom han var myntmästare och hanterade mycket pengar och ädelmetaller. I denna långa fanns även en övervåning som hade både eldstäder och fönster utmed gatan. Det kan vara så att festerna hölls här istället. Ett större utrymme som låg i gavelhuset förband representationslokalen med dagligstugan. Detta utrymme hade stora fönster mot Fergestredet, men ingen eldstad. Möjligen vistades man inte en längre tid i detta utrymme, utan det skulle istället ha kunnat fungera som en slags mottagarhall. Detta på grund av att det inte bara förband de nyss nämnda rummen utan också var förenat med huvudentrén. Kamrarna jämsides med huvudentrén skulle också ha kunnat ha någon slags representativ funktion, såsom en studerkammare, där man kanske mottog gäster på grund av mer

affärsmässiga skäl. Troligtvis fungerade kamrarna på övervåningen som sovutrymme för familjens medlemmar.

I det Liljefeldska huset fanns det stora lågsittande fönster som tros ha beklätt gatufasaden, och insynen till innehavarens vardagsliv kan ha varit stort. Fönstren har möjligen varit blöjspröjsade rutor av rombiskt glas, vilket borde leda till en mindre direkt insyn. Kanske fortsatte man således ett tag till med att skydda sitt privatliv mot stadsbefolkningen. Sängkammaren i Liljefeldska huset var placerat på ovanvåningen och var därmed det mest svårtillgängligaste rummet för en besökare och därför kan man tolka det som det mest privata. Liljefeldska huset hade en likartad planlösning som Malmöhus och Niels Kuntzes hus, där man kan finna utrymmen som troligen hade samma funktioner. Förekomsten av fler privata rum i huset skulle kunna vara ett uttryck för ökad individualitet. Det faktum att det fanns identiska planlösningar tyder också på att det funnits en norm för hur husen skulle vara disponerade, som kanske hörde samman med den verksamma byggmästaren. Förekomsten av flerbostadshus, såsom det Liljefeldska, kunde kanske vara ett tecken på trångboddhet, eller bara ett tecken på att fler ville trycka in sig på den viktigaste gatan i Malmö.

Man skulle kunna hävda att en skillnad mellan en skånsk bondgård och en skånsk prästgård var de representativa utrymmena, men detta kan ha varit föränderligt med tiden. I prästgården utgjorde salen ett sådant representativt utrymme, medan det i Östarp fanns en liknande sal, som kallades för sommarstugan. Wowragårdens ursprungliga planlösning saknade sommarstuga, men utrymmet infördes i och med tillbyggnaden på 1800-talet. Eftersom Östarp är byggt i början av 1800-talet så kan man inte veta om detta utrymme varit med på den ursprungliga planlösningen eller tillkommit i och med uppbyggnaden efter branden. Det skulle därför kunna vara möjligt att bondgårdarna saknade detta utrymme under senmedeltiden, men kanske senare införde det efter behov. I Östarps Gamlegård fanns troligen, precis som i Wowra, ingen sängkammare, och familjen sov troligen i det utrymmet där sättugnen var placerad. En intressant anmärkning i tillträdesanalysen är att dagligstugans oberoende funktion var på ungefär samma tillträdesnivå hos samtliga.

Den representativa salen var nästan direkt tillgänglig för en besökare i Kocks gård om den låg på nedervåningen, men om den var placerad på ovanvåningen var den relativt svårtillgänglig precis som i Liljefelds bostad och prästgården. Man skulle då kunna spekulera i om det var så att dagligstugan kanske användes också till mer familjära besök och salen till mer representativa besök. Detta är nog inte fallet i prästgården där dagligstugan var mer svårtillgänglig än salen, men däremot fanns studerkammaren i direkt anknytning till förstugan och skulle kunna fungerat som en plats att ta emot sockenbefolkningen.

5.2 TJÄNSTEFOLKET

Var tjänstefolket har haft sina utrymmen kan vara svårt att avgöra, det är eventuellt bara i prästgården det finns källor som berättar att herrskapet och tjänstefolket inte bodde i samma bostad och att de använde sig av olika toaletter. Detta kan tolkas som ett tecken på social distansering.

En sak som är speciell med Östarp är att det finns en bostadslänga med eldstad också i öst. Vad den har utnyttjas till är osäkert men den kan ha fungerat som undantag, tjänstefolkbostad eller dubbelbruk. Om det har varit en separat länga för tjänstfolk kan det tyda på att det varit en rikare ägare till Gamlegården som kanske ville socialt distansera sig från tjänstefolket. Pigkammaren går dock möjligen att finna i bostadshuset och detta utrymme kan man troligen finna i alla bostäderna utom prästgården. Detta kan ha berott på att pigan hade en speciell status gentemot resterande av tjänstefolket, och kanske utförde viktiga arbetsuppgifter vilket gjorde henne till en del av hushållet.

Pigans tillhåll i Kocksgården kan vara svårplacerad då det finns ett antal möjligheter. Dels så kan hon ha bott i en annan länga tillsammans med annat tjänstefolk, dels kan hon kanske bott i köket eller så kan hon ha haft utrymmet närmast huvudentrén för att vara tillhands för att öppna till besökare. Möjligtvis kan tjänstefolket ha bott i en annan del av staden. I Liljefeldska huset kan tjänstefolket ha bott i de tillhörande längorna, men pigan kan även ha bott i kammaren på nedervåningen.

5.3 LJUS & VÄRME

Samtliga av de fem gårdarna hade fönster och eldstäder, så det kan vittna om att ljuset och värmen var ett viktigt inslag i hemmet. Värmen var såklart mycket viktig och dagligstugan där eldstaden var placerad var i många fall ett multifunktionellt utrymme. Alla de fem bostäderna hade ett centralt eldstadssystem och i prästgårdens fall två stycken. I Kocks och Liljefeldska huset har den centrala eldstaden troligen varit placerad i anknytning till bostadshuset. Eftersom det har funnits fler eldstäder, som inte legat i anslutning till den centrala eldstaden, så har det troligtvis funnits fler eldstadssystem.

Att den centrala eldstaden inte var placerad i bostadshuset, utan värmen i stället förmedlades genom kakelugnar och sättugnar var för att man troligen ville undvika rök. Avsaknaden av rök i kombination med att de stora fönstren släppte in mycket ljus möjliggjorde även att man kunde dekorera hemmet i form av väggmålningar. I stenhusens och prästgårdens fall resulterade detta i vackra dekorationsmålningar och tapeter och i

bondgårdarnas fall kanske genom dekorerade möbler och boningar. Även kakelugnarna och sättugnarna var dekorerade med vackra motiv. Möjligtvis har sådana ugnar varit placerade i dagligstugorna i alla fem gårdarna. I de representativa utrymmena i stadshusen fanns det troligtvis istället öppna spisar.

Dagligstugorna i stadshusen hade stora fönster och detta skulle man kunna tolka som att man försökte få in så mycket ljus som möjligt i rummet. Om nu fönstren i båda stenhusens fall var av rombiskt glas, som hindrar insynen, så borde det privata vara mer svårtillgänglig för en utomstående betraktare. Om så var fallet kanske det inte var dygdighet som man ville visa upp, utan tillförandet av ljuset till bostaden var kanske det viktigaste i sammanhanget. Fönstren och dess ljusinsläpp verkar vara en viktig del i stadsbostäderna under senmedeltiden och man kan se att så var fallet även i bostaden hos bönderna. Bostadshusen på landet var placerade så att man skulle kunna få bästa möjliga ljusinsläpp och när glas blev mer lättillgängligt öppnades det upp fönster även åt gårdsplanen. Rikare bönder försåg sig med färgat glas, och detta kan möjligtvis ha något att göra med ljusinsläppets symbolik. Det vill säga att fönstren kanske inte bara hade en praktisk funktion utan kanske även hade en dekorativ eller en andlig betydelse för bönderna, vilket markerades med det färgade glaset.

6 SLUTDISKUSSION

En fråga som ställdes i början var hur fönster och värmekällor relaterar till olika rum? Man skulle kunna hävda att generellt sett så styr ljuset och värmen utrymmets funktion i bostaden, och troligtvis styrdes då också disponerandet av utrymmena i bostaden efter var den centrala eldstaden var placerad. Möjligen är fönstren sekundära i valet av placering, men troligen var det viktigt att få in så mycket ljus som möjligt i bostaden. Man skulle kunna hävda att med det nya sättugnssystemet, som kunde avdelas på ett lättare sätt och sprida värmen till fler rum, gjorde så att alla slapp samlas på ett enda ställe. Denna nya värmeteknik tillsammans med införandet av fler antal fönster gjorde kanske att man kunde man genomföra fler sysslor inomhus. Exempel på detta kan vara hantverkssysslor som krävde ljus.

När jag skulle se hur ljus och värme utformades materiellt, valde jag att koncentrera mig på fönster och olika eldstäder. Den centrala eldstaden, med sina multifunktionella användningsområden, var antagligen ett viktigt inslag i bostaden. Troligtvis så styrdes generellt sett utformningen av eldstaden efter tillgång till material och kunskap. Det kan vara därför som det fanns så många olika slags eldstäder. De dekorerade sättugnarna var eventuellt

ett sätt att visa status, men de var troligen även funktionella på så sätt att de gav utrymmet värme utan att sprida rök. De spred antagligen inte så mycket ljus och därför kan man ana att fönstren blev ett viktigt inslag i de utrymmen där sättugnarna var placerade. Antal fönster och dess utformning styrdes måhända också av material och tillgänglighet. Man skulle också kunna påstå att värmekällorna blev mer exklusiva i form av material såsom järn.

Värmekällorna gjorde att utrymmena blev mer privata, eftersom de gjorde att man kunde sprida värmen till fler rum än ett så folk inte behövde vara i samma rum. En intressant anmärkning är att stadshusens och prästgårdens representationsutrymme troligen hade en öppen spis, som kanske inte var så exklusiv och rikt dekorerad. Detta skulle kunna bero på att kakelugnarna ofta hade religiösa motiv, och därmed hade en mer andligt inriktad symbolik istället för en statusinriktad. Detta gjorde att de figurerade i de mer privata tillhållen i huset.

Till sist tittade jag på hur människor från olika sociala grupperingar i samhället valde att förhålla sig till ljus och värme, bland annat genom tillträdesanalyser. Införandet av fönster och sättugn i dagligstugan resulterade kanske i ett nytt sätt att umgås, och man kanske skiljde mer på privata och representativa besök. I stadshuset och i prästgården kunde detta uttrycka sig i form av väggdekorationer, som efterhand även började dyka upp i bondhemmen. Troligtvis skedde även i en förändring i utnyttjandet av utrymme. I stadshuset, såsom Jörgen Kocks hus, ledde detta till att fler rum utnyttjades och fick nya funktionsområden. I dessa bostäder avdelades utrymmen till att mer specifikt ha en privat eller representativ funktion. Man kan inte tydligt peka på vad för slags funktion de olika utrymmena som jag har studerat hade, men antagligen förändrades ett utrymmes utnyttjande från att ha varit multifunktionellt till att få ett mer specifikt användningsområde. Detta skilde sig från bondens bostad som fortfarande hade ett, möjligtvis två, centrala utrymmen där de flesta sysslorna utfördes. Detta utrymme fungerade som samlingspunkt för hela familjen. Det är svårt att se en direkt social distansering mellan herrskap och tjänstefolk, då man inte riktigt vet vem som har bott var.

REFERENSER

- Andersson, Annika, 1994. *Att inta Hammershus – rum och djup i en medeltida borg*. C-uppsats, medeltidsarkeologi, Lund.
- Andersson, Helge. 1984. Wowragården – 1. Byn, gården och folket, *Elbogen*. Malmö fornminnesföreningstidskrift 1984.
- Anglert, Mats. 2006. Landskapet Malmö. *Liljan om arkeologi i en del av Malmö*. Red. Stefan Larsson. Malmö kulturmiljö, Malmö.
- Arvastsson, Gösta V. 1976. Vrams nymodiga prästgård, *Kulturen*. Kulturhistoriska föreningens årsbok 1976.
- Arvastsson, Gösta. 1977. *Skånska prästgårdar – en etnologisk studie av byggnadsskickets förändring 1680-1824*, Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr. 19. LiberLäromedlet Lund.
- Bager, Einar 1936. Skånska Dagbladets Gård – med en orientering rörande korsvirkesbebyggelsen i Malmö under 16- och 1700-talen. *Gamla gårdar i Malmö I*. Malmö museum.
- Bager, Einar 1938. Kronomagasinet *Gamla gårdar i Malmö III*. Malmö museum.
- Bager, Einar 1971. *Malmö byggnads historia till 1820*. Malmö stadshistoria.
- Bager, Einar. 1980. Jörgen Kocks gård och dess ägare - *Jörgen Kocks gård i Malmö*. Malmö fornminnesförening 1980.
- Björklund, Eva 1998. *Malmöhus – en vandring genom slottet och dess historia*. Stadsmuseet Malmö museer.
- Enemark, Poul. *Handelsavgifter*. KLNK Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, band VI Gästning-hovegard 1961. Red John Granlund. Allhems förlag, Malmö.
- Eriksdotter, Gunhild. 1990. *Wowragården – en byggnadsarkeologisk undersökning*. C-uppsats medeltidsarkeologi Lund.
- Eriksson, Gunilla. 1983. *Om ljus på det dukade bordet*. *Kulturen*. Kulturhistoriska föreningens årsbok 1983.
- Erixon, Sigurd. 1953. Byggnadsskicket hos svenska bönder under medeltiden, huvudsakligen i belysning av nyare tidens material. *Nordisk kultur – byggnadskultur XVII*. Red. Brøndum-Nielsen, Erixon & Olsen, Oslo.
- Gaunt, David. 1983. *Familjeliv i Norden*. Malmö.

- Hertz, Johs. *Ovn*. KLNK Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, band XIX Trylle-Vidisse 1975. Red John Granlund. Allhems förlag, Malmö.
- Hillier, W & Hanson, J 1984. *The social logic of space*. Cambridge university press. Cambridge.
- Holmberg, Rikard. 1980. Byggnadsundersökningen av Jörgen Kocks gård. *Jörgen Kocks gård i Malmö*. Malmö fornminnesförening 1980.
- Johannsen, Hugo. *Vindue*. KLNK Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, band XX vidjer-öre 1976. Red John Granlund. Allhems förlag, Malmö.
- Johansson, Sölve. 1987. Från Tuessens bodar till Malmöhuslott – Senmedeltida flerbostadshus i danska och skånska städer. *Hikuin 13*.
- Karlin, G, 1924. *Kulturhistoriska museets Östarp – dess natur, historia och ändamål. Festskrift till invigningen*. Lund.
- Kristiansen, o. 2003. 2. Danske kakkelovne og deres billedprogramme i 1. halvdel af 1500-talet. *Bolig og familie i Danmarks middelalder*. Roesdahl, E. (red.). Højbjerg,
- Minnhagen, Monika. 1973. *Bondens bostad – en studie rörande boningslängans form, funktion och förändring i sydöstra Skåne*. Folklivs arkivet i Lund.
- Nilsson, Albert. 1935. Västra Vrams Prästgård. *Kulturen*. Kulturhistoriska föreningens årsbok 1935.
- Nilsson, Nils. 1984. Blekingestugans spisel. *Kulturen*. Kulturhistoriska föreningens årsbok 1984.
- Nilsson, Nils. 1984. "Karlins rökstuga". *Kulturen*. Kulturhistoriska föreningens årsbok 1984.
- Nilsson, Nils, 1984. Skorstenen i Östarp's Gamlegård, *Kulturen*. Kulturhistoriska föreningens årsbok 1984.
- Norn, Otto. 1980. Jörgen Kocks gård och dess ägare - *Jörgen Kocks gård i Malmö*. Malmö fornminnesförening 1980.
- Olsen, B 2003. *Från ting till text. Teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Romberg & André, 1993. *Jörgen Kocks gård- underlag för byggnadsminnesförklaring*. Malmö.
- Romberg & André, 1993. *Rosenvingeska och Beijerska husen- underlag för byggnadsminnesförklaring*. Malmö.

- Rosborn, Sven. 1980. Rekonstruktion av Jörgen Kocks gård -*Jörgen Kocks gård i Malmö*. Malmö fornminnesförening 1980.
- Rosén, C 2004. *Stadsbor och bönder – Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*, Riksantikvarieämbetet, Lund.
- Schmidt Sabo, Katalin. 2001. *Vem behöver en by – Kyrkheddinge, stuktur och strategi under tusen år*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter 38, Lund.
- Schmidt Sabo, Katalin. 200. *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter 67, Lund.
- Skansjö, Sten. 2006. *Skånes historia*. Historisk Media, Lund.
- Stoklund, Bjarne.1969. *Bondegård og byggeskik för 1850*. Dansk historisk fællesforenings håndböger, Köpenhamn.
- Stoklund, B. 2003. 2. Andre veje til middelalderhuset – en filologisk-etnologisk tilgang. *Bolig og familie i Danmarks middelalder*. Roesdahl, E. (red.). Højbjerg,
- Thomasson, Joakim. 2006. Byggnadskulturen, stadsrummet och borgerskapet. *Liljan om arkeologi i en del av Malmö*. Red Stefan Larsson. Malmö kulturmiljö, Malmö.
- Tomner, Lennart,1980. Borgmästare Jörgen Kock - *Jörgen Kocks gård i Malmö*. Malmö fornminnes förening 1980.
- Vide, Sten-Bertil. 1984. Kakelugnar och kölne. *Kulturen*. Kulturhistoriska föreningens årsbok 1984.
- Wanngren, John, 1997 *Västra Vrams gamla prästgård*. Tollarp
- 2007-12-27 Källa Nationalencyklopedin;
- http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=232318